

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК-ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ

ИҚТИСОДИЁТ ФАКУЛЬТЕТИ

“ИҚТИСОДИЁТ” КАФЕДРАСИ

“ҲИМОЯГА ТАВСИЯ ЭТИЛАДИ”

“Иқтисодиёт” кафедраси мудири

дотс. А. И.Рахматуллаев

“ ” 2013 йил

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

“Иқтисодиёт” факультети декани

и.ф.д. А.Ф.Хуррамов

“ ” 2013 йил

“Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида фермер хўжаликларида пахта ишлаб
чиқаришни иқтисодий самарадорлигини ошириш истиқболлари”
(Қарши тумани “Аброр қизи Гулиза” фермер хўжалиги мисолида) мавзусидаги

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

БАЖАРДИ: “Иқтисодиёт” таълим
йўналиши битирувчиси IV курс И-42
гурух талабаси Пўлатов
Обид Ўткирович

ИЛМИЙ РАҲБАР:
Иқтисодиёт кафедраси катта ўқит.,
и.ф.н. З.С.Шохўжаева

Битирув малакавий иши кафедрада дастлабки ҳимоядан ўтди
сонли баённома “ ” 2013 йил

ҚАРШИ – 2013 йил

МУНДАРИЖА

КИРИШ-----

I.БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА ПАХТА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.

1.1. Пахтачиликнинг иқтисодий аҳамияти ва вазифалари иқтисодий самарадорлигининг назарий асослари.-----

1.2. Пахтачиликда асосий технологик тадбирларни ташкил этиш ва режалаштириш. -----

II. БОБ. ҚАРШИ ТУМАНИ “АБРОР ҚИЗИ ГУЛИЗА ”ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИДА ПАХТА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ САМАРАДОРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ВА УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ.

2.1. Хўжаликнинг умумий таснифи ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш динамикаси-----

2.2. Қишлоқ хўжалигида пахта ишлаб чиқариш самарадорлик кўрсаткичлари таҳлили -----

2.3. Хўжаликда пахта хом-ашёси ишлаб чиқариш самарадорлигига таъсир этувчи омиллар.-----

III.БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА ПАХТА ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ.

3.1. Пахтачиликда ишлаб чиқаришни механизациялаш, химиялаштириш ва мелиорациялаш тадбирлари самарадорликни оширишнинг муҳим омилларидан бири -----

3.2. Фермер хўжалигининг ер худудларини самарали ташкил этиш ва пахтачиликда алмашлаб экиш самарадорлик гаровидир-----

3.3. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида пахта хом-ашёси ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш истикболлари-----

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР -----

Фойдаланган адабиётлар рўйхати -----

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон иқтисодиётини барқарор ривожлантиришнинг энг асосий шартларидан бири қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши тараққиёти устиворлигини таъминлаб, қишлоқда мулкдорлар синфини яратиш ва ички хўжалик юритиш механизмларини бозор иқтисодиёти талаблари асосида қайта қуришдир.

Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш даврида асосий эътибор бозор иқтисодиёти тамойиллари, йўл-йўриқлари ва кўрсатмалари ҳамда механизмлари талаблари асосида, кўпроқ, арзон, юқори сифатли ва рақобатбардош товар маҳсулотлари жумладан пахта хом-ашё ишлаб чиқариш, сотиш, уларни корхона ва тадбиркор учун самарадорлигини таъминлашга қаратилиши лозим. Шунинг учун асосий эътибор энг муҳим иқтисодий дастаклар: харажатларни тежаш, меҳнат унумдорлигини ўстириш, даромадлиликни мақсадга мувофиқ даражасини таъминлаш имкониятларини қидириб топиш ва улардан оқилона фойдаланиш ҳозиги куннинг асосий долзарб масалалардан биридир.

Республикаимиз Президенти И. Каримов 2012-йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ҳамда 2013-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида қуйидаги маълумотларни келтирди: «2012-йилда Ўзбекистонда деярли барча қишлоқ хўжалик экинлари – ғалла, пахта, сабзавот, полиз экинлари ва узумдан юқори ҳосил олинди. Мамлакатимиз деҳқонлари мўл ҳосил етиштиришди – 3 миллион 460 минг тоннадан ортиқ пахта, 7 миллион 500 минг тонна ғалла, 2 миллион тоннадан зиёд картошка ва 9 миллион тоннадан ортиқ сабзавот ҳамда полиз маҳсулотлари йиғиб-териб олинди.

Буларнинг барчаси, авваламбор, деҳқонларимиз, фермер ва механизаторларимиз, қишлоқ хўжалиги мутахассисларининг ўзини аямасдан қилган фидокорона меҳнати, бой тажрибаси ва ўз ишига бўлган садоқатининг амалий натижасидир».¹

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларидан асосий маҳсулот тури бу пахта хом-ашёси ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва ҳозирги кунда мамлакатимизда ишлаб чиқарилган пахта хом-ашёсига жаҳон мамлакатларнинг талаби юқориги бўлган пайтда уни янада ишлаб чиқаришини кўллаб-қувватлаш асосий аграр масалалардан биридир.

Мамлакат аҳолисининг истеъмол буюмларига ва озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабни қондириш ҳамда асосий стратегик маҳсулот пахта хом ашёсини ишлаб чиқариш, энг аввало, агросаноат мажмуаси ва бу мажмуанинг асоси бўлган қишлоқ хўжалиги тармоғининг ривожланиш даражасига боғлиқ. Бозор иқтисодиёти шароити, қишлоқ хўжалигининг иқтисодиётимиздаги, ҳаётимиздаги ўрни бу соҳани ислоҳ қилишни янада чуқурлаштиришни тақозо этмоқда. Чунки қишлоқ хўжалиги мамлакат аҳолиси ҳаётида ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий, ҳам сиёсий аҳмиятга эга.

Ҳозирги кунда, мамлакатимиз стратегик маҳсулоти пахта хом-ашёсини ишлаб чиқариш фермер хўжалиги ҳиссасига тўғри келмоқда ва бу хўжалик юритиш шаклининг асосий вазифаларидан бўлиб қолмоқда. Шунинг учун фермер хўжаликларини ривожлантиришга ҳукуватимиз томонидан катта эътибор қаратилмоқда.

Бугунги кунда фермер хўжалиги ҳақли равишда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг етакчи бўғинига, уни ташкил этишнинг асосий шаклига айланди. Ҳозирги вақтда фермерлик ҳаракати ўз таркибида 66 мингдан зиёд фермер хўжалигини бирлаштирди. Мамлакатимиздаги жами ҳайдаладиган ерларнинг 85 фоиздан ортиғи, етиштириладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий қисми айнан фермерлар ҳиссасига тўғри келмоқда.

¹ Каримов И.А. Бош мақсадимиз-кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш // Халқ сўзи. – 2013. 19 январ

Қишлоқ хўжалигида барча хўжалик юритиш шаклларида қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг ишлаб чиқариш ҳажмининг оширилиши бу саноат корхоналарини сифатли хом-ашё билан, аҳолини озиқ-оқат билан ва мамлакатни экспорт салоҳиятини оширишга замин яратади.

Битирув малакавий ишининг мақсади ва вазифаси. Битирув малакавий ишининг мақсади иқтисодиётни эркинлаштириш шароитда пахта ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш ва иқтисодий самарадорлигини ошириш бўйича илмий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат. Қўйилган мақсаддан келиб чиққан ҳолда қуйидаги вазифаларни амалга ошириш кўзда тутилади:

- Қишлоқ хўжалигида пахта хом-ашёси ишлаб чиқаришни самарали ташкил этиш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан;
- вилоятимиз фермер хўжаликларида пахта хом-ашёси ишлаб чиқаришни кўпайтириш бўйича амалга оширилаётган агроиқтисодий ислохотларнинг моҳияти ва амалга ошириш жараёнини илмий-амалий жиҳатдан ёритиб бериш;
- Пахтачиликни ривожлантиришда ер, моддий-техника воситалар билан таъминлаш ва уларга сервис хизмати кўрсатиш тизимини такомиллаштириш йўналишлари бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Битирув малакавий ишининг объекти ва предмети. Қашқадарё вилояти Қарши туманида деҳқончилик маҳсулотларини етиштиришга ихтисослашган “Аброр қизи Гулиза” номли фермер хўжалиги илмий тадқиқот объекти бўлиб хизмат қилади.

Битирув малакавий ишининг предмети бўлиб, иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида фермер хўжаликларида пахта ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш билан боғлиқ иқтисодий муносабатлар йиғиндиси ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг назарий ва методологик асосини Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарлари, агроиқтисодиёт фанининг классик намоёндалари илгари сурган таълимотлар, йирик агроиқтисодчи олимлар ғоялари, илмий-тадқиқот институтлари олимларининг илмий ишланмалари ташкил этади. Иқтисодий воқеликни ўрганишда диалектик услуб асос қилиб олинди. Тадқиқот жараёнида маълумотлар бевосита фермер хўжаликларидан, вилоят Қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаси ва туман бўлимлари ҳамда бошқа ташкилотлардан олинди.

Битирув малакавий ишининг илмий янгиликлари қуйидагилардан иборат:

- Қишлоқ хўжалигида пахта хом-ашёси ишлаб чиқаришни самарали ташкил этиш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди;
- вилоятимиз фермер хўжаликларида пахтачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш бўйича амалга оширилаётган агроиқтисодий ислохотларнинг моҳияти ва амалга ошириш жараёнини илмий-амалий жиҳатдан ёритиб берилди;
- пахтачиликни ривожлантиришда ер, моддий-техника воситалар билан таъминлаш ва уларга сервис хизмати кўрсатиш тизимини такомиллаштириш йўналишлари бўйича таклифлар ишлаб чиқилди;

Битирув малакавий ишининг амалий аҳамияти. Малакавий иш натижалари қуйидаги мақсадларда қўлланилиши мумкин:

- Қишлоқ хўжалиги корхоналарида пахта хом-ашёсини ишлаб чиқариш жараёнида харажатларни камайтириш ва маҳсулот таннархини камайтириш учун чора-тадбирларни амалга оширишда;
- фермер хўжалигини пахта хом-ашёсини етиштиришда уларнинг манфаатларини ҳимоя қилишда;
- қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва экспортбоп маҳсулотлар ҳажмини кўпайтириш жараёнларида.

Битирув малакавий ишининг таркиби ва ҳажми. Битирув малакавий иши кириш, учта боб, хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва жадвал, расмлардан иборат.

Кириш қисмида. Танланган мавзунинг долзарблиги асосланган. Малакавий ишнинг мақсади ва вазифалари, илмий янгиликлари ва амалий аҳамияти қайд этилган.

Биринчи бобда. Фермер хўжаликларида пахта ишлаб чиқариш ва пахтачилик тармоғининг ривожланишининг назарий асослари, уларнинг аҳамияти, қишлоқ хўжалигининг пахта хом-ашёси ишлаб чиқаришда деҳқончилик тизими ва пахтачилик соҳасини ривожлантириш тажрибалари ва уларнинг ўзигахос хусусиятлари назарий жиҳатдан очиб берилган.

Иккинчи боб. Хўжаликнинг умумий таснифи ва пахтачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш динамикаси, фермер хўжалигининг пахта хом-ашёси ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари ва уларнинг таҳлили бўйича хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Учинчи боб. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида қишлоқ хўжалик корхоналарида пахта ишлаб чиқаришни самарали ташкил этиш, механизациялаш, автоматлаштириш ва мелиорациялаш тадбирларининг ишлаб чиқариш самаралдорлигини оширишдаги муҳим масала эканлиги, интенсивлаштириш-фермер хўжаликларининг ялпи ва товар маҳсулотини кўпайтиришнинг муҳим омилидир, фермер хўжалигида ялпи маҳсулотни кўпайтириш йўллари бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Битирув малакавий ишининг хулоса қисмида малакавий иш натижалари бўйича олинган хулоса ва таклифлар баён этилган. Битирув малакавий ишнинг назарий ва амалий жиҳатдан баён этилган _____бетдан иборат.

І.БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА ПАХТА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.

1.1. Пахтачиликнинг иқтисодий ахамияти ва вазифалари иқтисодий самарадорлигининг назарий асослари.

Қишлоқ хўжалигининг асосий тармоқларидан бири дехқончиликдир. Дехқончилик тармогини тўғри ташкил қилиш ва мақсадга мувофиқ юритиш корхонада қабул қилинган дехқончилик тизимига асосланади.

Дехқончилик тизими дейилганда талаб даражасидаги сифатда, арзон, рақобатга чидамли дехқончилик махсулотлари етиштириш мақсадида, ердан тўла фойдаланиш ва тупроқ унумдорлигини оширишга қаратилган, ўзаро боғлиқ ҳамда бир-бирини тўлдирувчи иқтисодий, ташкилий, техникавий ва агротехник тадбирий - чоралар йигиндиси тушунилади.

Дехқончилик тизимининг асосини дехқончилик технологияси, яъни агротехникаси ташкил қилади. Бу дехқончилик технологияси, яъни тупроқ унумдорлигини сақлаш ва ошириш соҳасидаги агротехник тадбирларнинг йигиндисидан иборат бўлиб, парвариш қилинаётган экинлар хусусиятига мувофиқ келиши, уларнинг ўсиши ва ривожланишига кўмаклашиши ҳамда пировард натижада арзон ва юқори сифатли хосил етиштиришни таъминлаши керак. Хар хил табиий – иқтисодий ва хўжалик юритиш шароитларига мувофиқ келадиган дехқончилик тизимлари, ишлаб чиқариш кучлари ривожланишига мос келиши, яъни техник ва химиявий воситалар, экинларга ишлов бериш технологияси ва ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг такомиллашувига қараб доим ўзгариб, янгиланиб келмоқда ва шундай тараққий этиб бораверади.

Дехқончилик тизими тўғрисидаги таълимот 200 йилдан ортиқ тарихга эга бўлиб, унинг алмашилиб туриши куйидаги тартибда амалга оширилган:

- ўрмон ва чакалакзорларни куйдириб дехқончилик қилиш;
- ерларни узок муддатга ташлаб қўйиб, (қўриқ ва партов тизими) дехқончилик қилиш;
- шудгорлаш орқали дехқончилик қилиш ;
- ўт-далали алмашлаб экиш ёрдамида дехқончилик қилиш;
- қатор ораларига ишлов бериб, дехқончилик қилиш, хусусан сугориладиган худудлардаги дехқончилик тизими.

Ўрмон ва чакалакзорларни қирқиб, дехқончилик қилиш. Бу усул дехқончилик юзага келабошлаган дастлабки даврларга тўғри келади. Хусусан, мулкчилик пайдо бўлмасдан аввал ва кулдорлик тузумининг дастлабки пайтларида экин экиладиган ерларни танлашда ҳеч қандай чегарага амал қилинмаган. Кишилар ўрмон ва чакалакзорларни қирқиб ташлаб ёки куйдириш йўли билан ер очиб, дехқончилик қилганлар. Ер унумдорлиги пасайгандан кейин худди, шундай усул билан бошқа ерларда махсулот етиштирганлар. Бу тизимда тупроқ унумдорлиги кишиларнинг фаол иштирокисиз, фақат табиий омиллар ҳисобига тикланган. Кейинчалик партов-қўриқ тизимига ўтилган.

Партов деб илгари экин экилган, кейинчалик ташлаб қўйилган бегона ўтлар босиб кетган ва ундан яйлов ҳамда пичанзор сифатида фойдаланиладиган ерларга айтилади.

Партов ва қўриқ ерларни очиб ўзлаштириб дон экинлари экилганда улардан 7-10 йил хосил олинган. Шундан кейин ерларнинг тупроқ унумдорлигини тиклаш учун узок муддатга 25-30 йилга ташлаб қўйилган. Ахоли сонининг тез ўсиши ва айниқса, қишлоқ хўжалиги махсулотларига талабнинг ортиши, ерга хусусий мулкчиликнинг вужудга келиши натижасида ердан бирмунча унумли фойдаланиш зарурияти тугилган. Шундан кейин ташлаб қўйилган ерлардан қисман фойдаланиш тизимига ўтилган. Шу тартибда ташлаб қўйилган ер, бир неча қисмга бўлиниб, унинг бир қисмига экин экилган, қолган қисми эса 10-15 йилга ташлаб қўйилган.

Ердан бундай фойдаланиш қишлоқ хўжалик махсулотларига бўлган талабни қондира олмагандан кейин, ерларга узоқ муддат дам бериш ўрнига шудгор қилиб қўйиш орқали тупроқ унумдорлигини тиклаш тизими жорий қилинган.

Шудгорлаб қўйиш тизимининг мохияти шундаки, сурункасига бир неча йил пахта ёки донли экинлар экилиб борилиб, кучсизланиб қолган ва бегона ўтлар босиб кетган ерлар кузда ёки баҳорда ҳайдалади. Кейин ерлар бегона ўтларга қарши шудгорланади ёки ёгингарчилик туфайли ҳосил бўлган дон экинлари экилади. Шудгор қилинганда далалардаги бегона ўтлар йўқолади, ерда нам тўпланади, тупроқда кислород ва озик моддалар тўпланади, экин экиб банд қилинмаган шудгорга тоза ёки қора шудгор дейилади. Шудгорланишнинг бу тизимидан собик иттифокнинг кўпроқ галлакор туманларида фойдаланилган. Ўз - ўзидан равшанки сугориладиган туманларда бу тизимдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ эмас.

Фан ва техниканинг тарраккий этиши, ҳамда сахар аҳолисининг тез суръатлар билан кўпайиши туфайли, аҳолининг қишлоқ хўжалиги махсулотларига, айниқса, чорвачилик махсулотларига, саноатнинг эса қишлоқ хўжалик хом ашёсига талаби анча ошади.

Бу даврларга келиб фаннинг ривожланиши ва хусусан биология фани, ўсимликларнинг озикланиш хусусиятларини кашф этилиши, дехқончилик тизимининг тубдан ўзгаришига олиб келди. Француз табиатшунос олими Либих, ҳамма экинларни озикланиш хусусиятига кўра 2 гуруҳга бўлиб, биринчи гуруҳдаги экинлар тупроқдан озик олишини ва иккинчи гуруҳдагилар эса хаводан озик олиб, озуқа моддалари илдизда тўпланишини исботлади ва самарали дехқончилик шу экинларни ўзаро алмашлаб экишга асосланиши кераклигини илмий жиҳатдан асослаб берди. Қишлоқ хўжалик махсулотларига тобора ортиб бораётган талаб ва фан - техника тараққиёти натижасида шудгорлаб экиш тизими дехқончиликда анча илгор тизим бўлган алмашлаб экиш тизими билан алмаштирилади. Алмашлаб экиш тизимида донли экинлар 1-2 йидан ортик экилмасдан, балки чопиқ талаб ёки ем-хашак экинлар, маккажўхори, картошка, йўнгичка, беда ва бошқалар билан алмаштирилади. Дехқончиликнинг бу тизимида шудгорландиган майдоннинг бир қисмига йўнгичка ёки беда, қолган қисмига хашаки экинлар экилади.

Ўт-далали алмашлаб экиш тизимининг туб маъноси, серунум тупроқ таркибини яратишдир. Тупроқнинг унумли таркиби эса кўп йиллик дуккакли ва галласимон ўт аралашмаси экиш билан ҳосил қилинади. Бу тизим ҳақидаги таълимотни академик В.Г.Вильямс яратган.

Ўт-далали алмашлаб экиш, дехқончилик юритиш тизимининг бир тури бўлиб, аниқ бир шароитда тўла ижобий аҳамият касб этади. Намгарчилик етарли бўлган ва айниқса, сугорилиб дехқончилик қилинадиган ҳудуд ва туманлар учун бу тизим ўта қоқоқ-экстенсив тизимдир. Жамиятда қишлоқ хўжалигидан бошқа соҳаларни ҳам гуркираб ривожланиши натижасида аҳоли жон бошига тўғри келадиган ҳайдаладиган ерларнинг камайиши, қишлоқ хўжалик махсулотларига бўлган талабнинг тез суръатлар билан ўсиши, минерал ўғит ва кимёвий воситаларнинг кўплаб саноат асосида ишлаб чиқариш, қоқоқ экстенсив ўт-далали алмашлаб экиш тизимидан, чопиқ қилинадиган экинларни экиб дехқончилик қилиш тизимига ўтишни тақозо қилади. Чопиқ қилинадиган экинларни экиб, дехқончилик қилиш ўсимликчиликнинг жадал тизими бўлиб, маълум ер бирлигидан кўпроқ махсулот олишни таъминлайди. Бу тизим минерал ва маҳаллий органиқ ўғитлар ва кимёвий воситалардан, ҳамда техника воситаларидан фойдаланиш ва ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга асосланади.

Академик Д.Н.Прянишников ва унинг издошлари ерга минерал ва органиқ ўғит солиш тупроқ унумдорлигини оширишни, шудгорландиган ва ўт майдонининг бир қисмига чопиқ қилинадиган, серҳосил экинлар экиш, ҳар гектар ҳайдаладиган ердан кўплаб дехқончилик, чорвачилик махсулотлари олиш имконини беришини, натижада меҳнат унумдорлигининг ошиши ва махсулот таннархининг пасайишини асослаб берган

эдилар. Шундай қилиб жадал дехқончилик қишлоқ хўжалик тараққиётининг бош йўналиши ва объектив зарурияти бўлиб колди.

Дехқончилик тизимини самарали олиб боришга қуйидаги талаблар қўйилади:

- ❖ шартнома кўрсаткичлари ва давлат бюртмаларини бажариш;
- ❖ ишлаб чиқаришни самарали ихтисослаштириш, концентрациялаш, тармоқларни мутаносиб олиб бориш;
- ❖ саноат ишлаб чиқаришини кенг жорий этиш, махсулотларни сақлаш, қайта ишлаш, сотишни ташкил этиш ва экспортни кучайтириш;
- ❖ ишлаб чиқаришни олиб бориш механизмларининг барқарорлигини таъминлаш;
- ❖ ишлаб чиқариш бўлимлари ва тармоқлар ўртасида мақсадга мувофиқ боғлиқлик ва нисбатни таъминлаш;
- ❖ барча ресурслардан тўлиқ ва унумли фойдаланиш;
- ❖ меҳнатни ташкил этишда мавсумийликни бартараф этиш;
- ❖ меҳнат ресурсларини йил давомида бир текис ва тўла иш билан таъминлаш;
- ❖ кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш учун керак бўладиган жамгармани ташкил этиш;
- ❖ ишлаб чиқаришга қўйилган маблағларнинг айланиш тезлигини ошириш;
- ❖ йил давомида бир текис пул тушумини таъминлаш.

Дехқончилик тизими бир-бирини тўлдирадиган, бир-бири билан ўзаро боғлиқ ташкилий, иқтисодий, технологик (агротехник) ва техник тадбирлар тизимидан иборатдир. Дехқончилик тизимида кирган тадбирий чоралар шу тизимининг унсурлари деб ҳам юритилади. Дехқончилик тизими қуйидаги чизмада тасвирланган:

1.1.1-жадвал

ДЕХҚОНЧИЛИК ТИЗИМИ

Ташкилий иқтисодий тадбирлар тизими	Технологик тизим	Техникавий тизим
Ихтисослаштириш ва ер худудини ташкил қилиш	Экин майдонлари тар-киби ва алмашлаб экиш	Машиналар ва асбоб ускуналар
Иш жараёнларини ташкил қилиш	Тупроққа ишлов бериш	Бино-иншоот ва бошқа воситалар тизими
Режалаштириш тизими	Уругчилик	Ишлаб чиқаришни механизациялаш, электрлаштириш ва автоматлаштириш, компьютер тизими
Меҳнатни ташкил қилиш, меъёрлаш ва ҳақ тўлаш	Ўғитлаш	
Бошқариш тизими	Зараркунандалар, касал-ликлар ва бегона ўтларга қарши курашиш	
Шартномалар тузиш	Тупроқ унумдорлиги, сув тежамини тартибга солиш бўйича мелиорация ва сугориш тадбирлари	
	Махсулотни ўриб-йигиб олиш ва сақлаш	

Дехқончилик тизимининг методик тузилиши, қуйидагича талқин қилинади:

- ❖ ишлаб чиқаришни тахлили ва корхонанинг истиқболдаги тараққиётини илмий жихатдан асосланган дастурини яратиш;

- ❖ корхоналарни ишлаб чиқариш йўналишини белгилаш, ички хўжалик иқтисослигини аниқлаш ва тармоқларни мақсадга мувофиқ равишда қўшиб олиб боришни таъминлаш;
- ❖ дехқончилик, ем-хашак ишлаб чиқариш ва чорвачилик тизимларини аниқлаш;
- ❖ қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини механизациялаштириш, электрлаштириш ва автоматлаштириш тизимларини ишлаб чиқиш;
- ❖ қишлоқ хўжалик маҳсулотларини саноат асосида қайта ишлаш, сақлаш, реализация қилиш ва хизмат қилиш ҳамда ёрдамчи саноат корхоналари ишлаб чиқаришни уюштириш;
- ❖ меҳнат баланси, меҳнатни ташкил этиш, ҳақ тўлаш ва уни химояси;
- ❖ корхонани бошқаришнинг ташкилий ва ишлаб чиқариш таркиби;
- ❖ социал ривожланиш;
- ❖ аҳолининг шахсий томорқа хўжалиги;
- ❖ атроф муҳитни химояси;
- ❖ капитал қўйилмаларга бўлган талаб;
- ❖ дехқончиликда хўжалик юритиш тизимининг иқтисодий самарадорлиги.

Пахтачилик республикаимиз дехқончилик саноати мажмуининг асосий тармоғи бўлиб, мамлакат халқ хўжалигининг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини оширишда ва тармоқлар ўртасидаги муносабатларни мустаҳкамлашда алоҳида ўринни эгаллайди. Пахта хом-ашёси ҳамда ундан олинадиган бирламчи ва тайёр маҳсулотлар нафақат мамлакатимиз ички бозорини тўлдиришда, балки уларни экспорт қилиш асосида республика бюджетини чет эл валюталари билан тўлдиришда асосий манба бўлиб ҳисобланади.

Президент И.Каримов ўзининг «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида» номли асарида пахтачиликни Республика иқтисодиётидаги ўрнига баҳо бериб шундай ёзади «Бугунги кунда Ўзбекистон ташқи бозорда талаб катта бўлган маҳсулот – пахта толасининг асосий ишлаб чиқарувчиси ва етказиб берувчиси дир. Республика пахта толаси ишлаб чиқариш бўйича дунёда бешинчи ва уни экспорт қилиш бўйича иккинчи ўринда туради». Пахтачиликнинг корхоналар иқтисодиётидаги ўрни, унинг чиқиндисиз, кўп турли сердаромад товар маҳсулотлари етиштиришида дир.

Жумладан, бир тонна пахтадан 340-350 кг тола, 50-60 кг момик ва 580 кг чигит олинади. 340 кг толадан эса ўз навбатида 3500м² газмол, бир тонна чигитдан эса 170 кг мой, 400 кг кунжара, 60 кг ўсимлик оксиди, 300 кг шелуха олинади. Бундан ташқари ундан маргарин, кир ва атир совунлари, алиф мойи тайёрлашда фойдаланилади.

Умуман олганда пахтадан 1200 хилгача товар маҳсулоти олинади. Ҳисоб-китобларга кўра, пахта маҳсулоти (газламалар, ёғ, кунжара ва бошқалар) ни сотишдан ҳар бир гектар ҳисобига (ҳосилдорлик 25 центнер бўлганда) 200-250 минг сўм даромад олиш мумкин.

Пахта толаси ва гўзапоядан тайёрланган маҳсулотлар Ўзбекистоннинг халқаро савдосида ҳам катта роль ўйнайди. Ўзбекистон 20дан ортиқ хорижий мамлакатларга пахта экспорт қилади.

1.2. Пахтачиликда асосий технологик тадбирларни ташкил этиш ва режалаштириш.

Мамлакатимизда қабул қилинган Дастурда кўрсатиб ўтилганидек қишлоқ хўжалик экинларидан юқори ҳосил олиш мақсадида тупроқ унумдорлигини тиклаш ва яхшилаш учун қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

- ❖ яқин йиллар ичида барча ҳайдаладиган ерларнинг тупроқ сифатини баҳолаш (бонитетлаш, рўйхатдан ўтказиш);
- ❖ сугориладиган ерларда навбатлаб экишни жорий этиш;

- ❖ пахтачилик мажмуасида пахта-бошоқли дон экинлари-беда алмашлаб экилишини кенг жорий этиш;
- ❖ истикболда пахта майдонларини 1,5 млн, гектарга етказиш;
- ❖ тупроқ - иқлим шароитларини ҳамда қишлоқ хўжалик экинлари етиштиришнинг минтақавий ихтисослашувини ҳисобга олган ҳолда туманлар ва хўжаликлар бўйича экинлар таркибини ўзгартиришга йўл қўйилиб Республика минтақалари бўйича пахта хом - ашёси ишлаб чиқаришни бошқа экинлар билан қуйидагича жойлаштириш керак бўлади:
 - Қорақалпоғистон Республикасида пахта, бошоқли дон, шоли, канд лавлаги, ноанъанавий экинлар, дуккакли ва ёгли экинлар, масхар, нухат, кунгабоқар, супурги, кизилмия экинлари;
 - Хоразм вилоятида толаси IV типдаги пахта, дон, кандлавлаги ва шоли етиштиришни қўшиб олиб бориш;
 - Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида пахтанинг II типдаги ўрта ва ингичка толали навлари нисбатини уйғунлаштириш, йилига 2 марта ҳосил олган ҳолда дон етиштиришни ривожлантириш (қузги бошоқли дон етиштиришни ривожлантириш ва такрорий маккажўхори, оқ жўхори, тарик ва х.к.), эртаги ва кечки сабзавотлар етиштириш ҳажмини кўпайтириш;
 - Бухоро ва Навоий вилоятларида IV ва V тип толали пахта етиштиришга ўтиш, галлачиликни ривожлантириш;
 - Самарқанд вилоятида V тип толали пахта, уруглик ва товар дон, сабзавот, мева, узум ва тамаки етиштиришни ривожлантириш;
 - Жиззах ва Сирдарё вилоятларида пахтачилик билан биргаликда галлачилик ва поллизчиликни ривожлантириш;
 - Тошкент вилоятида пахта, каноп, дон, мева-сабзавот экинлари ва узум етиштириш;
 - Фаргона водийси вилоятларида пахта, товар дон, уруглик дон (Анджон вилояти - 78%) сабзавот, мева ва узум етиштириш амалга оширилади;
 - Дехқончилик маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган фермер хўжаликларига ижарага бериладиган пахта ер майдонларини ҳажми камида 10 гектарни ташкил этиши шарт.
 - Хар 100 гектар пахта майдонига 9 балл баҳо бериш тавсия этилади.
 - Пахтачиликни жадвал ривожлантириш, мамлакатимиз бўйича ҳосилдорликни гектарига 30-35 центнерга, ялпи ҳосилни 4-4,5 млн. тоннага етқизиш имконини яратиш;

Пахтачиликни ривожлантиришда навларни тўғри баҳолаш муҳим аҳамият касб этади.

Пахта толаси шартли равишда 9 типга бўлинган: (Ўз РСТ 615-94) I а, I б, I, II, III типдаги толалар, узун (ингичка) толали пахта навларидан олинади. Уларнинг толалари ўта мустаҳкам бўлиб, ҳар хил қимматбаҳо буюмлар, нафис ва мустаҳкам газламалар юқори навли сатин, харир газлама ва тўқималар тайёрланади. IV-V-VI ва VII тип толалар ўрта толали гўза навларидан олинади. Улар тезпишар, ҳосилдорлиги юқори бўлганлиги учун кенг майдонларга экилади.

IV тип толаларидан тўқимачилик иплари, ҳаракатга келтирувчи қайиш тўқималари, оёқ кийими, тўқима маҳсулотлари ва иплари тайёрланади.

V тип толалардан тўқима, кийим-кечак, чойшаб ва бошқа матолар ишлаб чиқарилади:

VI тип толалардан турли буёққа бўяладиган газламалар олинади, жун билан аралаштирилиб матолар тайёрлашда фойдаланилади.

Республика пахтачилик хўжаликлари учун қуйидаги истикболли навларни экиш тавсия этилади: Бухоро-6, Бухоро-8, Оқдарё-5, Оқдарё-6, Омад, С6524, Ан Баяут-2, С 26-09.

Ўзбекистонда янги ишлаб чиқариш муносабатлари шароитида пахтачиликни тараққий эттириш соҳасида кўплаб тадбирий чораларни амалга ошириш мўлжалланади.

Пахта хосилдорлиги ўсишига қараб пахта экиладиган майдонларни камайтириш учун куйидагилар кўзда тутилади:

- ❖ ерларни фосфорли ва калийли ўғитлар солиб, ҳамда кўп йиллик бегона ўтларга қарши гербицидлар қўллаб, икки ярусли плуглар билан ўз вақтида ва сифатли шудгорлаш;
- ❖ бошоқли дон экинлари йигиб-териб олингандан сўнг, ерларни такрорий экинлар билан банд қилмасдан, хар йили гектарига 10 тонна махаллий ўғит солиб, майдонларни текислаш, бу майдонларда чигитни плёнка остига экиш учун кузда тайёрлаб қўйиш;
- ❖ 900 минг гектар майдоннинг шўрини хар йили ювиш;
- ❖ гўзанинг эртапишар навлари (С-4727, Қирғизистон -3, С-9070, Юлдўз, Тошкент -6) экиладиган майдонларни ва толаси IY типга мансуб бўлган (С-6524, С-6530) навлар экин майдонларини кўпайтириш, бунинг учун республикада кўпи билан 18 та, шу жумладан 2 та ингичка толали ривожлантирилган нав экиш;
- ❖ 500 минг гектар майдонга чигитни туксизлантириб, саралаб экиш, экиладиган майдонларни кенгайтириш;
- ❖ чигитни плёнка остига экишни 10 апрелгача тугаллаш ва хосилдорликни яқин йиллар ичида гектаридан 32 центнерга кўтаришни таъминловчи агротехника чора-тадбирларини ўтказиш билан бу майдонларни кенгайтириш;
- ❖ гербицидлар, гўзанинг ўсишини муътадиллаштирувчи препаратлар қўлланиладиган майдонларни ҳамда зараркунандалар ва касалликларга қарши биргаликда кураш қўламини кенгайтириш;
- ❖ барча агротехник ва агрохимё чора-тадбирларини илм-фан тавсияномаларига ва илгор тажрибаларга мувофиқ ўтказиш, хосилни механизация ёрдамида йигиб-териб олишни кенг жорий қилиш ва йигим-терим ишларини октябр охиригача тугаллаш.

Пахтачиликни самарали ташкил этишда, шудгорлаш жараёнини тўғри режалаштириб технологик харита орқали амалга ошириш катта ахамиятга эгадир. Шудгорлаш куз ва баҳор пайтларида ўтказилиб, кузги шудгорлаш баҳоргига нисбатан кўпгина афзалликларга эгадир. Кузги шудгорлаш баҳорда хайдалганга нисбатан, гектарига 3-5 центнер ортиқча хосил беради, хосилнинг 85-90% совуқ тушгунча териблинади.

Кузги шудгорлашнинг энг қулай муддатини технологик харитада, октябр ойининг ўрталаридан ноябрь ойининг охиригача режалаштирилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Шудгорлаш олдидан ўғитлардан фойдаланиш режалаштирилиши шарт, фосфорли ўғитлар йиллик меъёرنинг - 60-70%, калийли ўғитларни - 50% режалаштирилиши самаралидир. Органиқ ўғитлар РТО-4, минерал ўғитлар эса РТТ-4,2 сеялкаларида сепилади.

Агар хўжаликлар чигитни пуштага экиб, ўстирмокчи бўлсалар, сифатли шудгор ўтказилгач, ер текисланиб, 90 ёки 60 см. кенликда пушталар олинади, 90 см. лик кенликда олинган пуштанинг баландлиги - 25-30 см., 60 см.лик кенликда эса - 16-18 см. баландликда пушта олиш режалаштирилади.

Шудгорланган далаларда пайдо бўладиган нотекисликларини бартараф этиш учун П-2,8 А, ППА-3,1 маркали кенг камровли текислагичлар, ГН-4, ГН-2,8 осма грейдерли текислагичлар, БДТ-2,2 ёки БДТ -2,5 маркали огир дискали тиркама борона ва бошқа асбоб-ускуналардан фойдаланиш тавсия этилади. Текислашни иккинчи муддатида - баҳордан кўра, кўзда ўтказилгани самарали хисобланади.

ёгингарчилик миқдори 200-250 мм гача бўладиган худудлар билан бир қаторда, ёгингарчилик меъёрида бўладиган худудларда, кутилмаганда айрим йиллари кам миқдорда намлик тўпланадиги, бунда захира суви бериш зарур. Захира суви, феврал, март ойларида, экишга 10-15 кун қолганда ўтказилиши режалаштирилади. Экин олди захира суви беришнинг самараси юқорироқ хисобланади. Сугориш меъёри, енгил тупроқларда гектарига 800-1000м³, огир тупроқларда 1200-1500м³ бўлиши

режалаштирилади. Сугориш давомийлиги 24-36 соатни ташкил этса мақсадга мувофиқ бўлади.

Тупроқни экишга тайёрлаш пахта хосилдорлигини оширишдаги асосий омиллардан бири бўлганлиги учун бу тадбир бахордан бошланади. Тупроқни экишга тайёрлаш қуйидагиларни режалаштиришни ўз ичига олади:

- ❖ шўрланмаган, бегона ўтлардан тоза, шудгорнинг яхши хусусиятлари сақланиб қолган майдонларда борона ва мола биргаликда ишлатилиб, чигит экилади;
- ❖ дала бегона ўтлар билан ифлосланган бўлса, 6-8 см чуқурликда культивация ёки 10-12 см чуқурликда чизел юритилиб, кейин борона-мола қилиб экилади;
- ❖ захира суви берилган ёки сифатсиз шудгорланган майдонларда 16-18 см чуқурликда борона-мола юритилиб экилади;
- ❖ шўри ювилган майдонларда, тупроқнинг етилиш чуқурлигигача чизел қилиниб, кейин борона-мола қилиб экилади. Механик таркиби огир бўлган тупроқларда чизеллашни 1-2 марта такрорлаш мумкин;
- ❖ агар дала бегона ўтлар билан кучли ифлосланган бўлса, ағдаргичи олиб ташланган плуг билан 16-18 см чуқурликда хайдалиб, кейин борона-мола юритилиб экилади.

Чигитни экишга тайёрлаш тадбири пахтачилик тизимида алоҳида ахамиятга эга. Чунки соғлом, бир текис кўчат олиш, чигитни экишга тайёрлаш жараёни билан боғлиқдир. Аввало юқорида қайд этилганидек экиладиган чигитлар I-II-III класс талабларига жавоб бериши шарт. Уруглик чигитлар даставвал касалликларга қарши пахта заводларида марказлаштирилган ҳолда кимёвий моддалар бронотак (1 т чигитга, 6 кг) ПАВ- 61, ПОНАКТИН (1 т чигитга, 4 кг) билан дориланса, хўжаликларда 40% ли формалин билан ҳам (90 литр сувга, 1 кг формалин) дорилаб экиш режалаштирилади. Хўжаликларда тукли ва туксиз чигитлар экилади. Тажрибада тупроқнинг 10 см чуқурликдаги ўртача суткалик ҳарорати 13-15°C бўлганда экиш бошланади.

Хар гектар майдонга сарфланадиган чигит туксизлантирилганида 25-30 кг, тукли чигитда - 60 кг. дан режалаштирилади.

Экиш СТУ-4, СХУ-4, сеялкаларида ўтказилади. Чигитни экишдан олдин далага бир йиллик бегона ўтларга қарши гектарига 4-6 л нитрон (трефлан), экиш билан бирга 1,0-1,2 кг которан, 2,0-2,5 кг прометрин, 1,0-1,3 кг, котофар препаратларини ПГС-2,4: ПХГ-4 мосламалари ёрдамида қайта ишлаш режалаштирилади.

Чигити тўлиқ ундириб олинган майдонларда тезлик билан ягоналаш ташкил этилади. Ягоналашдан мақсад бўлгуси хосилга (ортиқча ниҳолларни йўқотиш натижасида) хосил қўшишдир. Тажрибалар шуни кўрсатадики, 100 минг туп хисобига ортиқча қолдирилган ниҳоллар ердан 6-10 кг азот, 1-2 кг фосфор ва 4-6 кг калий моддасини ортиқча олиб кетар экан.

Ягоналашда хар бир гектар майдонда, унинг хусусиятлари эътиборга олинган ҳолда қуйидагича миқдорда туп - ниҳол қолдирилиши мақсадга мувофиқдир:

- ❖ бўз тупроқли минтақаларнинг ўтлоқ тупроқларида гектарига - 110-120 минг тупгача ниҳол;
- ❖ сизот сувлари чуқур жойлашган серунум бўз тупроқли, шунингдек шўрланган ерларда - 120-130 минг тупгача;
- ❖ ўрта унумдорликдаги тупроқларда - 130-140 минг тупгача;
- ❖ хосилдорлиги паст, шагал, қайроқли қатлами юза жойлашган, қумоқ тупроқли ерларда - 140-150 минг тупгача.

Технологик харитада, 1 метрга 6-8 туп ниҳол қолдириш, ягоналаш қўлда ва 5-15 май ойларида ўтказилиши режалаштирилади.

Пахтачиликда юқори ва сифатли хосил олиш учун сугориш тадбирларини ўз вақтида, меъёрида ўтказиш катта ахамиятга эгадир.

Ўзани сугориш гуллашгача, гуллаш ва пишиш фазаларида олиб борилади ва 2 мартдан 12 мартагача режалаштирилади.

Умумий мавсумий сугориш меъёри гектарига 2000-8000 куб. метр бўлиши мумкин.

Сугориш меъёри: енгил (кумли ва кумок) тупроқларда гўза гуллагунча гектарига- 500-600 куб. метр, гуллаш даврида -700-800 куб. метр.

Ўрта кумок тупроқларда гуллашгача- 600-700 куб. метр, гуллаш даврида- 800-900 куб. метр.

Огир таркибли тупроқларда гуллашгача - 700 куб. метр гача, гуллаш даврида 1000-1100 куб. метр бўлиши шарт. Гўзанинг пишиш фазасида сугориш меъёри ҳам гектарига 500-600 куб. метр дан 600-700 куб. метр гача режалаштирилади.

Кумли шагал қатламли тупроқларда гўза - 9-12 мартагача; ўрта кумок, сизот сувлари чуқур жойлашган ерларда - 7-9 мартагача; ер ости сувлари юза жойлашган ерларда - 2-4 мартагача сугориш режалаштирилади.

Технологик хариталар тузганда сугориш учун эгат олиш 15-18 см чуқурликда, 1,4 ТК, Т-28Х, МТЗ-80, МТЗ-50 тракторларида ва КХУ-4 мосламаси ёрдамида 10 VI - 20 VI да ўтказиш режалаштирилади.

Дастлабки сугориш, эгатлаб қўлда 13.V – 25.V ларда ўтказилиши режалаштирилади.

Иккинчи сугориш - 1000 куб. метр/ га, эгатлаб, қўлда 8.VI - 25.VI ларда ўтказилади.

Учинчи марта сугориш -800-1000 куб. метр /га эгатлаб, қўлда 8.VII 22.VII ларда ўтказилади ва хоказо. Сугоришда ёмгирлатиб сугориш усулидан, яъни ДДА-100 м, ДШК-64, ДОС каби машиналардан фойдаланилса, сугориш меъёри 2-3 мартагача камаяди.

Кейинги пайтларда томчилатиб сугориш ва ер остидан сугориш усуллари ҳам жорий этилмоқда.

Гўза қатор ораларига ишлов беришдан мақсад, бегона ўтларни йўқотиш ва тупроқ юзасини юмшатишдир. Культивация ўтказиш қатор ораларига ишлов беришнинг энг асосий тадбирларидан ҳисобланади. Бу тадбир гўза ниҳоллари пайдо бўлиши билан амалга оширилади.

Биринчи культивация ниҳоллар текис униб чиққан пайтида ташкил этилиб, бегона ўтларга қарши кураш, ниҳоллар қаторидан 7-10 см масофада ва 6-8 см чуқурликда ўтказилади. Технологик харита тузганда трактор синфлари 1,4 Т.К. ва КХУ-4 мосламалари ёрдамида юқорида қайд этилган меъёрий чуқурлик ва кенгликда тахминан 25.IV-30.IV ларда ўтказилиши режалаштирилади. Жами 4-5, баъзан 6-7 марта культивация ўтказиш режалаштирилади.

Гўзани чилпишнинг ахамияти шундаки, у озиклантиришда ассимиляция маҳсулотлари ўсимликка бир хил тақсимланишини таъминланиб, ҳосил тугунчаларининг тўқилишини камайтиради, кўсак сони 1-2 тагача, кўсакдаги пахта вазни 0,2-0,5 г га ортади, тола сифати яхшиланади, ўсув даври 5-10 кунга қисқариб, ҳосилдорлик гектарига 1,5-2,5 ц. га ошади.

Чилпиш муддатлари: гўзанинг туп сони 110-120 минг дона бўлган майдонларда ҳосил шохи 15-16, 130-140 дона минг бўлганда ҳосил шохи 13-14 та гача етганда ва технологик хариталар тузганда -1,4 ТК трактори, ЧВХ-4 агрегати ёрдамида 25.VII-5.VIII ларда ўтказилиши режалаштирилади. Ингичка толали гўзаларда кўчат қалинлиги гектарига 130-140 минг, ҳосил шохлар сони 20-22 тага, 140-150 минг тупли гўзаларда - 18-20 тага етганда чилпиш ўтказилиши режалаштирилади.

Гўза дефолиациясини ўтказишдан мақсад ҳосилни етилишини тезлаштириш ва уни қисқа муддатларда машинада териб олишни ташкил этишдир.

Дефолиациянинг самарали бўлиш омилларидан энг муҳими, уни ўтказишнинг энг мақбул муддатини белгилашдир. Кўп йиллик маълумотларга қараганда узун толали гўза навларининг тупларида мавжуд кўсақларнинг 35-40%, ўрта толали навларда эса камида 50% очилганида дефолиация қилиш режалаштирилади.

Технологик харита тузганда дефолиацияни 1,4-Т.К трактори ва ОВХ-28 мосламаси ёрдамида 5.IX-25.IX гача ўтказиш режалаштирилади. Ўрта толали гўзалардан пахта машиналар билан 2 марта: дастлаб, гўза тупларидаги ҳосилнинг 50-60 % очилганида, иккинчи марта эса 20-30%, очилганда териб олинади. Ингичка толали гўзаларда кусақларнинг камида 50-60% очилганда териш бошланиб, 10-12 кун ўтгандан кейин яна

бир марта териб олинади. Технологик харита тузганда биринчи пахта терими машинада, хосилнинг 55-60 %- и очилганида 1,4- Т.К. трактори ва 14ХВ-2,4 мослама ёрдамида 15.IX-29.IX гача режалаштирилади.

Иккинчи машина терими, қолган кўсакнинг 30-35% очилганида, юқорида қайд этилган машина ва механизмлар ёрдамида 1.X-2-.X гача ўтказиш режалаштирилади ва х.к.

Биринчи қўл терими, 25-30% кўсак очилганида, қўлда 5.IX-20.IX гача ўтказиш режалаштирилади. Иккинчи қўлда терим, 30-35% кўсак очилганда, 20.IX-5.X да ўтказиш режалаштирилади ва х.к.

Пахтанинг биринчи ва иккинчи теримидан кейин далаларда маълум даражада тўкилган пахталарни териш учун ПХН-1,2 ва ПХС-3,6 маркали пахта йиғиштиргичларидан фойдаланилади. Терилган кўсакни чувиш учун УПХ-1,5 машинаси кенг қўлланилади.

Гўза хосили тўлиқ йиғиштириб олингач, гўзапоянинг КВ-4 А ва КВ-3,6 А, КН-1,2, КН-1,8 мосламалар ёрдамида йиғиштириб олинади.

Пахта ишлаб чиқариш самарадорлигини кўтаришда дехқончилик маданиятининг асоси бўлган алмашлаб экиш энг асосий омиллардан биридир.

Маълумки, жумхуриятимизда дехқончилик тизимининг асосини тупроқ унумдорлиги ва экинлар хосилдорлигини кўтаришда энг катта эътибор илмий жихатдан асосланган алмашлаб экишни таъминлашга қаратилади. Алмашлаб экишни жорий этмасдан туриб, ўғитлаш, сугориш, бегона ўтларга, хашорат ва касалликларга қарши курашнинг тўғри, илмий жихатдан асосланган тизимини қўллаб бўлмайди. Фақат экинлар навбатлашуви илмий асосда ташкил этилгандагина тупроқ унумдорлигини сақлаш ва барқарорликни ошириш мумкин.

Республикамиз пахтачилигида алмашлаб экиш узоқ йиллар давомида беда - гўза асосида олиб борилган, 10,9,8 далали алмашлаб экиш тизимларида бедадан кейин 6-7 йилгача фақат гўза экиш кўзда тутилади. Бундай алмашлаб экиш тизими пахта якка хокимлигини таъминлаб, дон ва бошқа экинлар етиштириш имкониятларини бир қадар чеклаб қўйишга олиб келди.

Тупроги шўрланган ёки шўрланишга мойил ерларда, айниқса, вилът билан зарарланган ерларда гўза-беда навбатлаб экишнинг майдаланган, бўлакланган схемаларига ўтиш этилади, бунда ҳам бир майдон галла билан банд бўлиши лозим. (Масалан, 2:4:1:3; 2:4:1:2; 2:3:1:3, яъни биринчи рақам беда майдонини, 2 чи ва 4 чи рақам гўза майдонини, 3 чи рақам эса дон экинлари майдонини англатади).

Бозор ишлаб чиқариш муносабатлари шароитида дон мустақиллигига эришиш мақсадида аксарият майдонларда гўза-дон, гўза-ем-хашак экинлари, гўза-озик-овкат экинлари тизимига ўтиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланади.

Хозирги вақтда алмашлаб экишнинг бедасиз 1:2; 1:3; 1:4; 1:4:1:4 схемаси яъни дон ва гўза навбатлашуви кенг қўлланилмоқда. Бу схемада биринчи ўринни бошокли дон экинлари ёки маккажўхори эгаллайди. Улар йиғиштириб олингач, такрорий экинлар: тарик, чўмиза, мош, соя, картошка, полиз ва сабзавот экинлари, улардан кейин кузги-қишки оралик экинлардан - рапс, перко, вика, нўхат, жавдар, хантал, тритикалье кабилар экилиши мумкин ва уларнинг кўк массаси ем-хашак сифатида ёки сидерат (яшил ўғит) қилиб фойдаланилганда яхши самара беради.

Дехқончилик уругчиликдан бошланади деган халқ нақли бежиз айтилмаган. Чунки сара-ланган кондицияга етказилган уругдангина соғлом, бақувват пахта нихоллари ўсиб чиқади.

Маълумки тупроқ - иқлим шароитига мос келадиган туманлаштирилган пахта навларининг ижобий хусусиятларини сақлаб қолиш мақсадида мамлакатимизда 5 йиллик схема (Ўз РСТ 663-96) асосида уругчилик ташкил этилган бўлиб, элита ва биринчи репродукцияли чигитни элита хўжаликлари етиштирса, иккинчи, учинчи ва туртинчи

репродукцияли уруглик чигитларни юқори хосилдорликка эга бўлган, махсус уругчилик хўжаликларида етиштирилади.

Экиладиган пахта чигитлари ЎР стандарти бўйича қуйидаги талабларга жавоб бергандагина экишга рухсат этилиши керак:

- униб чиқиш даражасига қараб: I-классли уруглик чигитнинг униб чиқиши 95-100%, II-классли чигитники -90-94%, III-классли чигитнинг унувчанлиги 85-89% га тенг бўлиши керак;
- нав тозаллиги элитада -100%, I-репродукцияда -99%, II-репродукцияда 98%, III-репродукцияда -96% қилиб белгиланган;
- чигитнинг шикастланиши - қўл терими чигитида - 5% дан, машина терим чигитида -7% дан кўп бўлмаслиги,
- чигит туки қолдиги-тукли чигитларда - 0,8% дан, табиий туксиз чигитларда- 0,4% дан ошмаслиги керак.
- чигит намлиги: қўл теримида -9%, машина теримида - 10% дан зиёд бўлмаслиги муҳимдир.

Тупроқ унумдорлигини кўта-риш ва гўза хосилдорлигини оширишда ўғитлардан илмий асосланган меъёр ва муддатларда фойдаланишни режалаштириш ва амалга ошириш гўза ўсиши-ни ҳамда ривожланишини жадаллаштирувчи асосий омиллардан бири ҳисоб-ланади. Ўғитлаш тизими органик ва минерал ўғитлардан фойдаланишни ўз ичига олади.

Ўғитларни қўллаш меъёри: тупроқнинг типига, ўғитнинг шаклига, навбатлаб экиш майдонига қараб режалаштирилади.

Илмий тадқиқот ишларининг натижаларига кўра, бир тонна пахта хосилини етиштириш учун ўрта ҳисобда 50-60 кг азот, 75-90 кг фосфор ва 25-30 кг калий ўғитлари сарфланади. Минерал ўғитларнинг самарадорлиги органик ўғитлар билан қўшиб қўлланилганда анча ўсади.

Гўзанинг озикланишини мўътадил шароитини таъминлаш, унинг ўсиши ва ривожланишини тезлаштириш учун бўз тупроқ шароитида белгиланган хосилни эътиборга олган ҳолда азотнинг қуйидаги меъёрлари (гектарига кг ҳисобида) тавсия этилади:

Хосилдорлик гектарига 15-20 ц бўлганида - 100 кг, 20-25 ц.да 150 кг, 25-30 ц .да- 200 кг, 30-35 ц.да - 250 кг, 35-40 ц да - 300 кг, 40-45 ц да - 350 кг режалаштирилади.

Азотли ўғитлар тупроққа бўлиб-бўлиб солинади. Бунда 25-30 % ўғит тупроқни экишга тайёрлаш пайтида чизел-культиватор (ЧКУ-4) ёрдамида ерга солинади. Азотли ўғитларнинг қолган меъёрлари гўзанинг ўсиш даврида 2-3 марта озиклантиришга тақсимланади, (150 кг бўлса - 2 марта, 250 кг гача бўлса 3 марта). Охириги марта озиклантиришни ҳамма вилоятларда 10 июлдан кечиктирмасдан тамомлаш зарур.

Худди шунингдек, пахтачилик хўжаликларида тупроқ таркибида фосфор ва калий ўғитларининг меъёрий мутаносиблигини сақлаш, тупроқ унумдорлиги ва пахта хосилдорлигини оширилишига хизмат қилади. Фосфорли ўғитлар 3 муддатда: йиллик меъёрнинг 60-70%-и шудгорлашдан олдин, қолгани чигитни экиш билан бир вақтда ва гуллаш фазасининг бошланишида ерга солинади.

Меъёр бўйича фосфорли ўғитни қўллаш, азотли ўғитга нисбатан кўпроқ бўлади. Улар ўртасидаги ўзаро нисбат (N:P) 1:1,5 бўлиши фойдалидир.

Азот билан калийнинг нисбати 1:0,5 бўлганлиги мақсадга мувофиқдир. Калий ўғити меъёрининг 50% шудгорлаш олдидан берилса, қолган қисмини шоналаш фазасида бериш тавсия этилади. Фосфор ва калий ўғитларининг меъёрини белгилашда агрохимия картограммасининг маълумотларидан фойдаланиш шарт. Ўғитлар КРХ-4, КРХ-3,6, КХУ-4 маркали культиваторлар ёрдамида берилади.

Мамлакатимизда хозиргача қўллаб келинаётган технология бўйича чигит апрель ойида экилади. Бунга сабаб тупроқдаги хароратнинг етарли (11-12даража) бўлишини кутишдир. Янги усулнинг қулай томони шундаки, апрел хароратини пойлаб ўтирмай,

15-16 мартда, яъни тупроқнинг 10 сантиметр чуқурликдаги қатламида харорат 8-10 даража бўлганда ҳам экавериш мумкин. Бунда плёнка қуёшнинг таъсирида тупроқ хароратини 3-4 даража оширади, чигит дархол амал қилиб, тўла ва тукис униб чиқади ва тез илдиз ота бошлайди.

Плёнка остига экилган майдонларда хар қандай об-хаво шароитида ҳам қатқалок бўлмайди. Тупроқ доим майин ва юмшок холатда бўлади. Плёнка туфайли олинаётган қўшимча харорат тупроқнинг пастки қисмидаги намини буглатиб, тепа қисмига кўтаради, буг плёнкага тиркалгач, яна қуйига тушади, тупроқдаги фойдали микроорганизмларнинг хаёт фаолияти кучаяди. Натижада чигитни униб чиқиши учун доимо нам етарли бўлади. Тупроқ қатламидаги мавжуд органиқ ва минерал ўғитлар ёш нихолларда пайдо бўлаётган илдизчалар орқали, тўла экинга сингади ва гўза дуркун, соғлом ўсиб, тез ривожланади.

Чигит 90 сантиметр кенгликда, 90 x 30 схемада қўшқатор қилиб экилади. Эгатнинг кенлиги 60 сантиметр, қўшқаторнинг оралиги 30 сантиметр ва кўчатлар оралиги 12 сантиметр бўлади. Шунда, хар гектар ерда 180 минг туп кўчат жойлаштиришга эришилади. Аввалги усулда эса кўчатлар сони 70-90 минг тупдан ошмас эди.

Плёнка остида хароратни кўпроқ олган гўза ривожли тезлашади ва хосилга кириши ҳам шунга яраша барвақт бўлади. Хуллас, хар бир тадбир ўз вақтида, оби-тобида ўтказилса, хосилнинг пишиб етилиши оддий усулга нисбатан, хатто бир ойга тезлашиши мумкинлиги амалда исботланди. Чунончи, Андижон вилоят бўйича плёнка остига экилган майдонлардан ўртача 42,6 центнердан хосил олинди. Бу вилоятдаги ўртача кўрсаткичга нисбатан 11,8 центнер кўпдир.

Қўргонтепа туманидаги "Савай" ширкат хўжалигида эса 50 гектар майдонда, хитойликлар кузатувида плёнка остида парвариш қилинган гўза 46,2 центнердан хосил берди. Оддий усулда парвариш қилинган ердан эса 29,2 центнердан пахта йиғиштириб олинди. Катта майдондаги бу тажриба янги технологиянинг афзалликларини яққол кўрсатиб турибди. Демак, янги усул рисоладагидек қўлланилганда Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек республика бўйича хосилдорликни 14-15 центнерга ошириш имкони бор.

Олиб борилган тажрибалар шунни кўрсатадики, янги технологияни жорий этишга пухта тайёргарлик кўриш талаб этилади. Аввало, ер сифатли шудгорланиши, тупроқ майин ва бир текис бўлиши лозим. Агар 2 сантиметр ёки ёнгоқдан каттарок кесак бўлишига йўл қўйилса, плёнка йиртилиб кетади. Плёнка гоят юпка ва жуда тиник бўлганлиги сабабли ўсимликка зарур бўлган иссиқлик ҳамда ёруғликни яхши ўтказади. Далада гўзапоя, ажирик, ҳамда гўмай илдизлари қолдиги бўлса ҳам плёнкага халақит беради.

Бундан кўриниб турибдики, плёнка остида чигит экишга мўлжалланган майдон, хар томонлама сифатли ва тоза бўлиши шарт.

Янги технологияга ўтишнинг ижтимоий ва иқтисодий жихатлари ҳам бўлиб, ундан сезиларли даражада наф келади. Оддий усулда ривожланган гўзалар 5-6 марта сугорилади. Хар бир сугоришга гектар хисобига 800-1000 куб метр сув сарфланади. Плёнка остида эса гўзалар 3 мартагача енгил сугорилади (600-800 куб метр).

Оддий усулда парвариш қилинганда ишчи кучи сарфининг асосий қисми ягонага, ўток ва кетмон чопигига тўғри келади.

Янги усулда ягона ва кетмон чопигига хожат бўлмайди. Ахволга қараб икки марта енгил ўток ўтказилиши мумкин.

Далага кириб чиқаётган техниканинг тупроқ унумдорлиги пасайишига таъсири ниҳоятда катта. Эски технология бўйича гўза қатор оралари 6-7 марта культивация қилинади. Янги технологияда эса кўп культивацияга хожат қолмайди. Хар сувдан кейин саёз культивация ўтказилса кифоя. Чигитнинг меъерий сарфи янги усулда янада кўзга ташланади. Оддий усулда кўп мушоҳадаларга бориб, чигит сарфига эътибор қилмаймиз. Плёнка остига чигит экиш сеялкасида туксизлантирилган чигит бир тешикка аниқ ташланиш туфайли унинг харажати кескин камаяди.

Ўсиш даврида берилиши лозим бўлган минерал ўғитнинг тенг ярми, экиш билан бир вақтда солинади. Натижада ёш нихолларда пайдо бўлган илдизлар қисқа муддатдаёқ озукани "хазм" қилишга киришади. Қолган ўғит май ойининг охирида 60 сантиметрли эгатнинг ўртасидаги арикча орқали берилади. Янги усулда парвариш қилинган гўза қатор оралари доимо юмшок ҳолатда бўлади ўғитларни яхши "хазм" қилади. Агар плёнка остига чигит экилган майдоннинг узунлиги 200-500 метрдан кўпроқ бўлса, ўқ ариқлар олинади. Пахта майдонининг узун-қисқалигига қараб 100-120 метр масофага биттадан кўндаланг ўқ ариқ олиниши керак. Чигит экиб бўлингандан кейин шошилмасдан (май ойида) плёнка кесилиб ўқ ариқ олинади.

Чигитни плёнка остига экиб, эрта ва мўл ҳосил етиштириш усулини қўллашда шошма-шошарлик, пала-партишлик билан иш тутиш ярамайди. Аввал бу янги технологиянинг ўзига хос хусусиятлари ва нозик жихатларини обдон ўрганиб олиш лозим. Бунинг учун, илгор технологияни ўз далаларида синовдан ўтказиб, ижобий натижаларга эришаётган андижонлик уста пахтакорлар хузурига бориб, янгилик билан батафсил ва чуқур танишиш лозим.

II. БОБ. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА ПАХТА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ САМАРАДОРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ВА УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ.

2.1. Хўжаликнинг умумий таснифи ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш динамикаси

Республикаимиз аграр иқтисодиёти ривожланиши ва умуман мамлакат иқтисодиёти учун пахта етиштириш ва пахтачилик маҳсулотларини экспорт қилиш муҳим молиявий манба ҳисобланади. Шу жиҳатдан ҳам пахтачилик соҳаси мамлакат учун стратегик аҳамиятга эга соҳа бўлиб, пахтачилик соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга катта аҳамият қаратилмоқда.

Пахтачилик соҳасидаги фан ривожини, тармоқда замонавий техника ва технологиялар кўлланилиши, пахтачилик учун техника воситалари ишлаб чиқариш саноати ривожини даражасини, янги агротехник услублар яратилиши, ғўза селекцияси ва уруғчилиги борасида тўпланган катта илмий салоҳият, тармоқда тўпланган тажрибалар ва тайёрланган малакали мутахассислар фонди, бугунги кунда республикаимизни жаҳоннинг етакчи пахта етиштирувчи мамлакатларидан бирига айланишига асос яратди.

Жумладан, Қашқадарё вилоятида ҳам аграр тармоқ иқтисодиёти тараққиётида қишлоқ хўжалигининг салмоқли ўрин эгаллашида биринчи навбатда пахтачилик соҳасининг аҳамияти юқори. Пахтакор деҳқон бугунги кунда ўз меҳнати натижасида юқори даромад олиб, ишлаб чиқаришни ривожлантириш билан шуғулланар экан, тадбиркорлик кўникмаларини эгалламоқда.

Аммо, шу билан биргаликда, пахтачилик соҳасини жадал ва барқарор ривожлантириш йўналишидаги ислохотларни чуқурлаштиришга ҳозирда қатор салбий омиллар таъсири тўсиқ бўлмоқда. Ушбу салбий омиллардан энг асосийлари сифатида куйидагиларни кўрсатиб ўтиш мумкин:

- пахта хом ашёси ишлаб чиқариш борасида давлат буюртмаси сақланиб қолаётганлиги, бу соҳада давлат идораларининг маъмурий аралашувини камайтиришга катта тўсиқ бўлмоқда. Чунки, ишлаб чиқариш режасининг 30 фоизига давлат буюртмаси жорий этилган бўлиб, 70 фоиз маҳсулот пата етиштирувчи деҳқон ихтиёрида қолган бўлсада, пахта хом ашёсини сотиш тизимини танлаш имконияти деҳқонда мавжуд эмас;

- етиштирилган пахта хом ашёси учун белгиланаётган баҳолар биринчи навбатда дунё пахта бозоридаги баҳо ўзгаришини ҳисобга олаётган бўлсада, ҳамон ҳаражатларга асосланган услуб бўйича белигиланиб бормоқда. Шунингдек, баҳо тизимида меъёрий ҳаражатлар асос сифатида қабул қилинаётгани ҳолда, мавжуд меъёрлар амлиётдан анча йироқлашиб қолган. Чунки бугунги пахта етиштирувчи фермер меъёрлар даражасидаги моддий-техник ресурслар, суғориш сувлари, сифатли уруғлик ёки техника таъминотига эга эмас. Натижада, пахта етиштирувчи фермер ишлаб чиқариш ҳаражатларини камайтиришдан кўра уни оширишдан манфаатдор бўлмоқда;

- пахта хом ашёси ва пахтачилик учун зарур бўлган саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналарда маҳсулотга баҳо шаклланиши жараёни турлича услублар билан амалга оширилмоқда. Яъни, пахтакор деҳқон маҳсулоти учун давлат томонидан баҳо белгилангани ҳолда, саноат корхоналари маҳсулоти баҳолари, ишлаб чиқариш ҳаражатлари устига корxonанинг маълум миқдордаги фойда меъёрини кўшиши орқали белгиланмоқда. Бунда фермер маҳсулот сотгандан сўнг фойда олиши мумкин, агарда юқори ҳосилдорликка эришган ҳолда маҳсулотни юқорироқ сортларга сотиш имконини топа олса, акс ҳолда зарарига ишлайди. Саноат корхонаси учун эса ҳар қандай шароитда ҳам фойда қафолатланган. Бу эса ўз навбатида тармоқлар ўртасидаги баҳо ўсиши нисбатининг бузилишига асос яратмоқда;

- қишлоқ хўжалигида, хусусан, пахтачилик хўжаликларида пахта ишлаб чиқариш режасини бажариш ортидан қувиш давом этаётганлиги, алмашлаб экиш тизимининг издан

чиқишига олиб келмоқда. Бу эса тупрок унумдорлиги ва мелиоратив ҳолати ёмонлашуви орқали, кишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлиги пасайишига сабаб бўлмоқда.

Шунинг учун ҳам сўнгги йилларда мазкур ҳудудда экин майдонлари таркибини оптималлаштириш, пахта экин майдонлари миқдорини қисқартириш йўналишидаги тадбирлар амалга оширилмоқда.

Қашқадарё вилоят Қарши туманидаги “Аброр қизи Гулиза” фермер хўжалиги 2006 йилдан буён фаолият кўрсатиб келмоқда. Қарши тумани Таллиқўрғон кишлоқ фуқаролар йиғини ҳудудида деҳқончиликка ихтисослашган ва фаолият кўрсатиб келаётган “Аброр қизи Гулиза” фермер хўжалигига туман ҳокимлигига заҳира ер ҳисобидан қўшимча ер майдони ажратиш тўғрисидаги аризаси ҳамда туман ҳокимлиги ҳузуридаги Ер участкалари бериш комиссиясининг 2008 йил 8 ноябрдаги хулосасига, Ўзбекистон Республикаси “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонуннинг 31-моддасига, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 104-моддасига, Ўзбекистон Республикаси “маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуннинг 6-моддасига ва Қарши туман ҳокимининг 2008 йил 15-ноябрдаги Х-3133/11 сонли қарорига асосан Таллиқўрғон кишлоқ фуқаролар йиғини ҳудудида деҳқончиликка ихтисослашган «Аброр қизи Гулиза» фермер хўжалигига туман заҳира ер фондидан жами 29,7 гектар, шундан 24,0 гектар суғориладиган ер майдони ажратилди.

Фермер хўжалиги ўзининг думалоқ ва турт бурчакли муҳри, туман солиқ инспекциясига Инн раками ва банк реквизитларига эга. Туман кишлоқ ва сув хўжалиги бўлими фермер хўжалигининг юқори ташкилоти ҳисобланади.

2009 йилда фермер хўжалиklarининг ер майдонларини оптималлаштириш тўғрисидаги Президент қарорига асосан жойларда фермер хўжалиklари ер майдонларини қайта кўриб чиқиш, мақбуллаштириш ишлари олиб борилди ва шунга асосан, Қарши туман ҳокимининг 2009 йил 12-ноябрь кундаги Х-3012/11 сонли қарорига асосан «Аброр қизи Гулиза» фермер хўжалигига қўшимча ер майдонлари ажратиб берилган ва умумий ер майдони 63,9 гектарни ташкил этмоқда.

2.1.1 – жадвал

Қарши тумани “Аброр қизи Гулиза” фермер хўжалигининг умумий ер майдонининг тақсимланиши

№	Кўрсаткичлар	Йиллар						2012 йилда 2010 йилга нисб. ўзг. (+;-)
		2010		2011		2012		
		га	%	га	%	га	%	
1	Умумий ер майдони	63,9	100	62,5	100	60,3	100	-3,6
2	Суғориладиган ерлар	60,3	94,4	58,0	92,8	56,0	92,9	-4,3
3	Тутзорлар эгаллаган ерлар	1,6	2,5	2,6	4,2	2,6	4,3	-1,0
4	Ариқлар эгаллаган ерлари	0,4	0,6	0,4	0,6	0,4	0,7	-
5	Йўллар эгаллаган ерлар	0,5	0,8	0,5	0,8	0,5	0,8	-
6	Бошқа ерлар	1,1	1,7	1,0	1,6	0,8	1,3	-0,2

“Аброр қизи Гулиза” деҳқончиликка ихтисослашган фермер хўжалигига 290,300,302,156 -контурлардан умумий ер майдони жами 63,9 гектар ер ажратилган бўлиб, шундан суғориладиган экин ерлари – 60,3 гектар, 1,6 гектар тутзорлар эгаллаган ерлар, 0,4 гектар ариқлар ўрнидан иборат ерлар, 0,5 гектар йўл эгаллаган ерлар, 1,1 гектар бошқа ерлар майдонидан иборатдир. Туман ҳокимимнинг қарорига биноан “Аброр қизи Гулиза”

фермер хўжалигига 49 йил муддатга ерни ижарага бериш шартномаси қайта расмийлаштирилди.

Фермер хўжалигида жами 16 нафар ишчилар бўлиб, шундан 8 нафари доимий ишчилар ҳисобланади. Меҳнат шартномаси асосида ишлаётган шахсларнинг меҳнат шароитларини яхшилаш, хавфсизлигини таъминлаш, маданий-маърифий тадбирларга, ободонлаштириш ишларига қатнашиш ва ердан тўғри фойдаланиш, агротехник тадбирларни тўғри амалга ошириш, меҳнат унумдорлигини ошириб бориш фермер аъзоларининг бурчи ҳисобланади.

Хўжаликнинг ер майдонларидан фойдаланиш самарадорлигини қуйидаги жадвалда таҳлил қиламиз.

2.1.2-жадвал

Қарши тумани “Аброр қизи Гулиза” фермер хўжалигида ер ресурсларидан
фойдаланиш кўрсаткичлари таҳлили

%	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2010 йил	2011 йил	2012 йил	2012 йилда 2010 йилга нисб.ўзг. % ҳисоб.
1	Жами суғориладиган экин майдони	га	60,3	58,0	56,0	92,9
-	Ш.ж. пахта майдони	га	30,3	26,0	32,0	105,6
-	Ғалла майдони	га	30,0	32,0	24,0	80,0
2	Пахта ҳосилдорлиги	ц/га	24,8	29,1	23,6	95,3
3	Ғалла ҳосилдорлиги	ц/га	45,0	50,0	53,8	119,5
4	Ялпи ҳосил	ц	2101,4	2356,6	2046,4	97,4
-	Пахта	ц	751,4	756,6	755,2	100,5
-	Ғалла	ц	1350,0	1600,0	1291,2	95,6
5	1 га ерга пахта майдонига сарфланган харажат	минг сўм/га	1035,4	1453,8	1803,5	174,2
6	1 га ерга ғалла майдонига сарфланган харажат	минг сўм/га	933,0	1200,0	1632	164,2
7	1 га пахта майдонидан олинган даромад	минг сўм/га	1407,0	1847,1	2194,0	155,9
8	1 га ғалла майдонидан олинган даромад	минг сўм/га	1233,0	1607,3	2266	183,8
9	1 га пахта майдонидан олинган фойда	Минг сўм/га	371,6	393,3	390,5	105,1
10	1 га ғалла майдонидан олинган фойда	Минг сўм/га	300,0	407,3	634,0	211,3

Ушбу жадвалда хўжаликнинг суғориладиган ерларидан олинадиган самарадорлик кўрсаткичлари таҳлил қилинган бўлиб, бунда хўжаликнинг жами суғориладиган ерлари майдони 2012 йилда 2010 йилга нисбатан 7,1 фоизга камайган. Бунинг сабаби хўжаликнинг умумий ер майдонлари ҳам йиллар давомида камайган, яъни туманда аҳолининг ўсиши қишлоқ хўжалигига яроқли ерлардан томорқа ерларини ажратилганлигидир. Хўжаликда пахта майдони 2012 йилда 26 гектарни ташкил этиб, 2010 йилга нисбатан 105,6 фоизга етган. Бироқ ғалла майдони шу йиллар давомида 20 гектарга камайганлигини кўриш мумкин. Ердан фойдаланиш кўрсаткичларини таҳлил қилар эканмиз, бунда 1 гектар пахта майдонидан олинган фойда кўрсаткичи таҳлил қилинаётган йилларда 105,1 фоизни, 1 гектар ғалла майдонларидан олинган фойда эса 211,3 фоизга ошганлигини кўриш мумкин.

Демак, хўжаликнинг пахтачилик соҳасидаги муаммоларни ўрганиб, уни бартараф этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

2.2. Қишлоқ хўжалигида пахта ишлаб чиқариш самарадорлик кўрсаткичлари таҳлили

Пахтачилик тармоғи ўзининг мамлакат иқтисодиётидаги иқтисодий-ижтимоий аҳамияти, қишлоқ хўжалиги тармоғининг етакчи соҳаси сифатидаги ўрни, ҳукумат томонидан ушбу тармоққа бўлган эътиборда ўзини намаён қилмоқда. Бугунги кунда пахта хом ашёси етиштиришга республикамызда стратегик маҳсулот сифатида, давлат томонидан алоҳида эътибор берилиб, пахтачилик тармоғидаги иқтисодий муносабатларда давлатнинг ўрни сезилиб турмоқда.

Бозор муносабатлари шаклланиши шароитида пахтачилик тармоғидаги иқтисодий муносабатларнинг марказини ва унинг ҳаракатлантирувчи кучи асосини пахта етиштирувчи қишлоқ хўжалиги корхоналари эгаллайди.

Демак, бундан хулоса қиладиган бўлсак, тармоқдаги иқтисодий муносабатлар шаклланишининг дастлабки ва энг асосий бўғини бу пахта хом ашёси етиштириш бўғини ҳисобланади. Ушбу хулосага таянган ҳолда бизнинг назаримизда, пахтачилик соҳасидаги иқтисодий муносабатлар тизимини қуйидаги йўналишлар ва хўжалик, иқтисодий алоқалари доирасида гуруҳларга ажратиш мумкин (2.3-расм):

1). Пахтачилик хўжаликларининг маҳсулот етиштириш, сотиш, ресурс таъминоти, хизматлар бозори тизими субъектлари ўртасидаги иқтисодий муносабатлар тизими.

2). Пахтачилик хўжаликларининг маҳсулот ишлаб чиқариш борасидаги ички иқтисодий муносабатлари тизими.

Бунда, пахтачилик хўжаликларининг маҳсулот етиштириш, сотиш, ресурс таъминоти, хизматлар бозори тизими субъектлари ўртасидаги иқтисодий муносабатлар тизими қуйидаги асосий таркибий қисмдан иборат бўлади:

-пахтачилик хўжаликлари билан, давлат бошқарув идоралари ўртасидаги: пахта хом ашёси етиштириш: маҳсулот сотиш; нав жойлаштириш юзасидан пайдо бўладиган иқтисодий, ташкилий ва ҳуқуқий муносабатлар тизими;

-пахтачилик хўжаликлари билан, турли мулкчилик шаклидаги ресурслар етказиб бериш тизими корхоналари ўртасидаги, ресурслар етказиб бериш, ресурс ижараси ва олди-сотдиси юзасидан пайдо бўладиган иқтисодий муносабатлар тизими;

-пахтачилик хўжаликлари билан, турли мулкчилик шаклидаги хизматлар кўрсатиш соҳаси корхоналари ўртасидаги хизматлар бозорида товарлар савдоси доирасида пайдо бўладиган иқтисодий муносабатлар тизими;

-пахтачилик хўжаликлари билан, пахта хом ашёсини тайёрловчи ва қайта ишловчи давлат корхоналари ўртасида етиштирилган маҳсулотни сотиш юзасидан пайдо бўладиган иқтисодий муносабатлар тизими;

-пахтачилик хўжаликлари билан пахта хом ашёси етиштириш, ресурс таъминоти тизимини молиялаштириш, кредитлаш, солиққа тортиш ва суғурталаш тизимни субъектлари ўртасидаги иқтисодий муносабатлари тизимидан иборат.

Пахтачилик хўжалиklarининг маҳсулот ишлаб чиқариш борасидаги ички иқтисодий муносабатлари тизими эса:

-пахтачилик хўжаликлари доирасида маҳсулот етиштириш, уни сотиш, ресурслар ва хизматлар харид қилиш юзасидан фаолиятини бошқариш режалаштиришнинг ташкилий-иқтисодий тизими;

-пахтачилик хўжаликлари доирасида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва моддий манфаатдорликни таъмин этиш борасидаги иқтисодий муносабатлар ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий тизими.

Санаб ўтилган иқтисодий муносабатлар тизими ўз ўрнида янада кичикроқ ва мураккаброқ бўлган иқтисодий муносабатлар тизимидан ташкил топган бўлиб, унинг асосини пахта етиштирувчи моддий манфаатдорлиги тизими ташкил этиши лозим. Бундан хулоса қиладиган бўлса, пахтачилик тармоғининг бозор шароитидаги барқарор ривожланиши, пахтакор деҳқоннинг манфаатини тўлиқ ҳисобга олиш билан бевосита боғлиқдир. Чунки барча шароитлар тенглиги вазиятида, пахта хом ашёси миқдори, сифат кўрсаткичлари, таннархи, баҳо шаклланиши омиллари (истеъмол хусусиятлари), натижада жамият учун келтирадиган фойда миқдори айнан дастлаки бўғин ҳисобланган хом ашё етиштириш жараёнида шаклланади.

2.2.1-жадвал

Қашқадарё вилояти бўйича пахта майдони салмоғи ўзгариш динамикаси

Йиллар	Жами суғориладиган экин майдони (минг га)	Пахта майдони (минг га)	Пахта экин майдони салмоғи, (%)	Пахта майдони 2000 йилга нисбатан ўзгариши (%),
2000 й.	321,1	149,8	46,6	-
2005 й.	421,3	188,8	44,8	126,0
2009 й.	532,8	171,3	32,2	114,4
2010 й.	532,8	168,2	31,6	112,2
2011 й.	532,8	162,2	30,4	108,3
2012 й.	532,8	162,6	30,5	108,5

Таҳлиллар кўрсатишича, Қашқадарё вилояти бўйича жами пахта экин майдонлари 2000 йилда 149800 гектарни ва жами экин майдонларининг 46,6 фоизини ташкил этган бўлса, 2012 йилга келиб эса 30,5 фоизни ташкил этган. Шунингдек, камайиш пахта майдонларининг жами экин майдонлари таркибидаги салмоғида ҳам кузатилади. Вилоятда суғориладиган ерлар майдонининг кенгайиши билан нафақат пахта, балки қишлоқ хўжалигининг бошқа тур маҳсулотларини етиштиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Энди вилоятнинг Қарши туманидаги “Аброр қизи Гулиза” фермер хўжалигида пахта етиштириш учун қилинган сарф-харажатлар таркибини таҳлил қилиб чиқамиз. Пахта етиштириш сарф харажатлари таркибида амортизация харажатлари салмоғи ўрганилаётган йиллар давомида, 6,5 фоиздан, 0,4 фоизга пасайиб, иш ва хизматлар сарфи салмоғи 8,0 фоиздан, 13,1 фоизга ортиши ҳам қишлоқ хўжалиги корхоналарининг моддий ахволи ёмонлашганлигидан далолат беради. Чунки асосий механизация ишлари хўжаликларда техника етишмаслиги сабабли МТП лар томонидан бажарилиб берилмоқда. Натижада, хизматлар нархи юқорилиги боисдан пахта таннархи янада ортиб кетишига олиб келмоқда.

2.2.2 – жадвал

Қарши тумани “Аброр қизи Гулиза” фермер хўжалигида пахта ишлаб чиқаришда сарфланган харажатлар, (%)

Йиллар	Жами харажат	Шу жумладан, ресурслар сарфи								
		Жами иш хақи	Уруғлик	Ўғитлар	ЁММ	Амортизация.	Иш ва хизматлар	Умум и/ч харажати	Сугурга	Бошқа харажатлар
2000	100,0	32,5	4,3	11,3	18,6	1,8	15,9	6,9	0,3	8,4
2005	100,0	30,7	3,5	13,2	17,7	3,0	16,6	6,7	0,2	8,4
2009	100,0	25,5	9,5	16,5	14,3	2,2	16,7	6,4	0,3	8,6
2010	100,0	28,1	8,5	17,7	12,1	1,8	13,8	7,9	0,2	9,9
2011	100,0	38,0	8,4	19,9	13,1	0,2	12,6	0,2	0,4	7,2
2012	100,0	37,8	8,5	19,9	13,2	0,4	13,1	0,2	0,3	6,6

Таҳлиллар кўрсатишича пахтачилик тармоғидаги салбий молиявий натижалар (зарар) шаклланишида саноат маҳсулотлари нархи жуда тез ўсаётгалиги ҳам сабаб бўлмоқда.

Айниқса, кишлок хўжалигида нархлар шаклланиши ва кишлок хўжалигига моддий-техник воситалар етказиб берувчи соҳалар маҳсулотларига нарх шаклланиши механизмидаги фарқлар ҳисобидан кўрилаётган зарар жуда катта бўлмоқда. Натижада, соҳалар ўртасидаги нархлар номутаносиб ўсиши натижасида, катта миқдордаги маблағ бошқа саноат соҳаларига ўтиб кетмоқда.

2.2.3- жадвал

Қарши тумани “Аброр қизи Гулиза” фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари таҳлил

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2010 йил	2011 йил	2012 йил	2012 йилда 2010 йилга нисбатан ўзгариши	
						+; -	%
1	1 центнер пахтани сотиш баҳоси	Сўм/ц	50400	73500	82200	31800	163,1
2	1 центнер пахтанинг таннари	Сўм/ц	40240	56400	69800	29560	173,5
3	1 центнер ғаллани сотиш баҳоси	Сўм/ц	23500	26800	38500	15000	163,8
4	1 центнер ғалланинг таннари	Сўм/ц	13600	21200	29000	15400	213,2
5	Жами пул тушуми	Минг сўм	69595,56	98490,1	111788,64	42193,08	160,6
-	Ш.ж. пахтачиликда	Минг сўм	37870,56	55610,1	62077,44	24206,88	163,9
-	ғаллачиликда	Минг сўм	31725,0	42880,0	49711,2	17986,2	156,7
6	Жами ишлаб чиқариш харажатлари	Минг сўм	48596,34	76592,24	90157,76	41561,42	185,5
-	Ш.ж. пахтачиликда	Минг сўм	30236,34	42672,24	52712,96	22476,62	174,3
-	ғаллачиликда	Минг сўм	18360,0	33920,0	37444,8	19084,8	203,9
7	Олинган фойда	Минг	20999,22	21897,86	21630,88	631,66	103,0

		сўм					
-	Ш.ж. пахтачиликда	Минг сўм	7634,22	12937,86	9364,48	1730,26	122,7
-	ғаллачиликда	Минг сўм	1336,5	8960,0	12266,4	10929,9	917,8
8	Рентабеллик даражаси	Фоиз	43,2	28,6	24,0	-19,2	1,8 мартага камайган
-	Ш.ж. пахтачиликда	Фоиз	25,2	30,3	17,8	-7,4	1,4 мартага камайган
-	ғаллачиликда	Фоиз	72,8	26,4	32,8	-40,0	2,2 мартага камайган

Ушбу жадвал маълумотларини таҳлил қилар эканмиз, хўжаликнинг пахтачилик соҳасида таҳлил қилинаётган йиллар давомида иқтисодий кўрсаткичларида ўзгаришлар бўлган. Яъни пахтачиликда жами пул тушуми 2012 йилда 2010 йилга нисбатан 163,9 фоизга ўсган. Ғаллачиликда эса бу кўрсаткич 156,7 фоизни ташкил этиб, жами қилинган харажатлар эса 203,9 фоизга ошганлигини кўриш мумкин. Хўжалик фаолиятининг таҳлили шуни кўрсатадики, “Аброр қизи Гулиза” фермер хўжалиги 2010 йилни яхши якунлаган, яъни рентабеллик даражаси 43,2 фоизни ташкил этган. Бунда асосий ғаллачиликда юқори самарадорликка эришилган. Хўжалик 2011 йилда 26,4 фоиз рентабеллик эришиб, бу кўрсаткич 2012 йилда 32,8 фоизни ташкил этган. Демак, 2012 йилда 2010 йилга нисбатан рентабеллик даражаси 2,2 мартага камайганлигини кўриш мумкин. Бироқ 2011 йилга нисбатан 2012 йилда 1,24 мартага ошган, пахтачиликда эса 2012 йилда 2010 йилга нисбатан 1,4 мартага, 2012 йилда 2011 йилга нисбатан эса 1,7 мартага камайганлигини кўриш мумкин.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, хўжаликнинг пахтачилик соҳасини ривожлантириш учун фан ва техника ютуқларидан ва илғор тажриба натижаларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

2.3. Хўжаликда пахта хом-ашёси ишлаб чиқариш самарадорлигига таъсир этувчи омиллар.

Мазкур бўлимда қўйилган масала юзасидан олиб борилган таҳлиллар натижалари сифатида, Қарши туманида пахта хом ашёси етиштириш иқтисодий самарадорлигини оширишга тўсиқ бўлаётган қуйидаги асосий омиллар мавжудлигини кўрсатиб ўтиш мумкин бўлади:

- пахтачилик хўжаликларининг зарар билан ишлаши натижасида ва умуман пахта экин майдонлари мелиоратив ҳолатини яхшилаш тизимини давлат томонидан мақсадли молиялаштириш миқдори камайиб бориши оқибатида тупроқ унумдорлиги пасайиши, шўрланиш даражаси ортиши жараёни муттасил давом этмоқда;

- ҳамон эски инерция билан пахтачиликда маҳаллий даражада режа бажариш ортидан қувиш ҳоллари мавжудлиги натижасида, илмий асосланган алмашлаб экиш тизими издан чиқиб, экин турига хос бўлган турли касалликлар ва зарарли ҳашоратлар кўпайиши натижасида пахта ҳосилдорлиги пасайиши кузатилмоқда;

- моддий-техник ресурслар нархи ўсиши суръатларининг, пахта хом ашёси баҳоси ўсиш суръатларидан юқорилиги натижаси сифатида, пахтачилик хўжаликлари тўлов қобиляти пасайиши ва моддий-техник базаси ёмонлашуви юз бермоқда;

- олиб борилаётган тадбирларга қарамасдан, пахта хом ашёси етиштириш жараёнини молиялаш, кредитлар билан таъмин тизимининг номукамаллиги натижасида хўжаликларда айланма маблағлар тақчиллиги юз бермоқда. Бу эса ўз навбатида агротехник тадбирларни белгиланган муддат ва сифатда ўтказишга салбий таъсир этмоқда;

- пахтачилик тармоғида микро иқтисодий кўламда даромадлилик даражаси нисбатан пастлиги, соҳадан малакали мутахассисларнинг бошқа соҳаларга ўтиб кетишига олиб келиб, ёш мутахассислар билан тўлдирилишига салбий таъсир этмоқда. Бу эса тўпланган тажрибаларни сақлаб қолиш ва пахтачилик соҳасининг кадрлар салоҳиятига салбий таъсир этади;

- пахта хом ашёси ишлаб чиқариш, уни тайёрлаш ва сотиш тизимларида маъмурий услублар сақланиб қолаётганлиги, шунингдек, ушбу соҳадаги тайёрлов ва қайта ишлаш корхоналарининг монопол вазияти рақобат асосида фаолият юритаётган кўп сонли пахта етиштирувчи фермер хўжаликлари учун катта иқтисодий муаммолар пайдо қилмоқда;

- олиб борилаётган тадбирларга қарамасдан, пахта селекцион навларини жойлаштиришдаги бозор талаби, табиий-иқлим шароитларининг ҳар бир ғўза навининг хўжалик ва биологик хусусиятлари билан мутаносиблигини таъмин этиш тизимининг яратилмаганлиги, нав жойлаштириш тизимидаги субъектив омиллар таъсирини кучайтирмоқда;

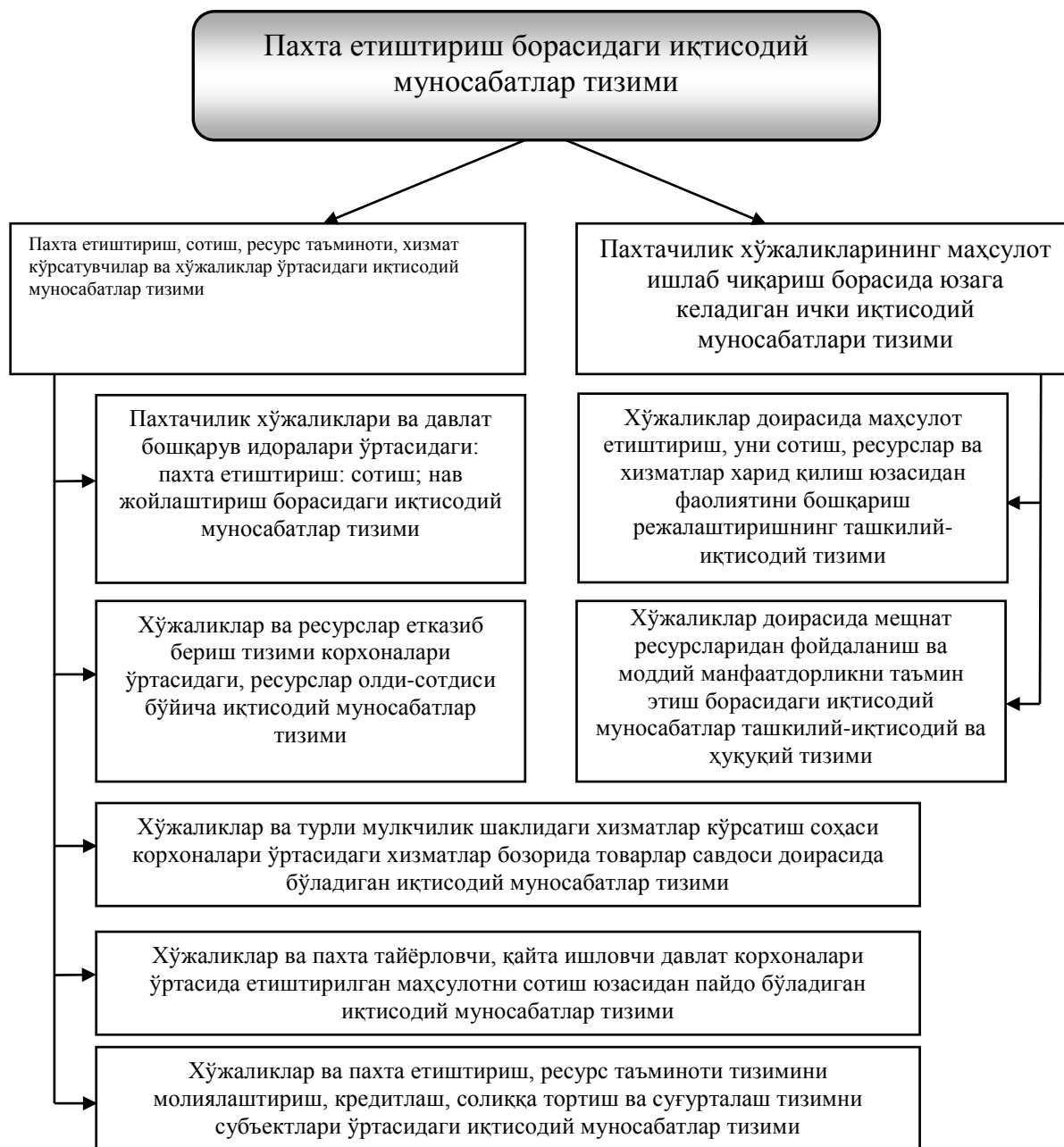
- аксарият ҳолларда унумдорлиги паст, шўрланиш даражаси юқори бўлган экин майдонларида ҳам ғўза экилиши, ўртача ҳосилдорлик пасайиши орқали, пахта етиштириш иқтисодий натижаларига салбий таъсир этмоқда. Таъкидлаш жоизки аксария

т ҳолларда маҳаллий раҳбарлар томонидан бошқа экинлар учун ажратилган ерларга ҳам пахта жойлаштириш амалиёти юз бериб туриши ҳам пахта етиштириш иқтисодий аҳволига катта салбий таъсир қилаётганлигини кўрсатиб ўтиш жоиз.

Бозор муносабатлари шаклланиши шароитида пахтачилик тармоғидаги иқтисодий муносабатларнинг марказини ва унинг ҳаракатлантирувчи кучи асосини пахта етиштирувчи қишлоқ хўжалиги корхоналари эгаллайди.

Демак, бундан хулоса қиладиган бўлсак, тармоқдаги иқтисодий муносабатлар шаклланишининг дастлабки ва энг асосий бўғини бу пахта хом ашёси етиштириш бўғини ҳисобланади. Ушбу хулосага таянган ҳолда бизнинг назаримизда, пахтачилик соҳасидаги иқтисодий муносабатлар тизимини қуйидаги йўналишлар ва хўжалик, иқтисодий алоқалари доирасида гуруҳларга ажратиш мумкин (2.3.-расм):

2.3.1-расм. Пахтачилик тармоғида иқтисодий муносабатлар тизими ҳозирги ҳолати



1). Пахтачилик хўжалиklarининг маҳсулот етиштириш, сотиш, ресурс таъминоти, хизматлар бозори тизими субъектлари ўртасидаги иқтисодий муносабатлар тизими.

2). Пахтачилик хўжалиklarининг маҳсулот ишлаб чиқариш борасидаги ички иқтисодий муносабатлари тизими.

Бунда, пахтачилик хўжалиklarининг маҳсулот етиштириш, сотиш, ресурс таъминоти, хизматлар бозори тизими субъектлари ўртасидаги иқтисодий муносабатлар тизими қуйидаги асосий таркибий қисмдан иборат бўлади:

-пахтачилик хўжалиklари билан, давлат бошқарув идоралари ўртасидаги: пахта хом ашёси етиштириш: маҳсулот сотиш; нав жойлаштириш юзасидан пайдо бўладиган иқтисодий, ташкилий ва ҳуқуқий муносабатлар тизими;

-пахтачилик хўжаликлари билан, турли мулкчилик шаклидаги ресурслар етказиб бериш тизими корхоналари ўртасидаги, ресурслар етказиб бериш, ресурс ижараси ва олди-сотдиси юзасидан пайдо бўладиган иқтисодий муносабатлар тизими;

-пахтачилик хўжаликлари билан, турли мулкчилик шаклидаги хизматлар кўрсатиш соҳаси корхоналари ўртасидаги хизматлар бозорида товарлар савдоси доирасида пайдо бўладиган иқтисодий муносабатлар тизими;

-пахтачилик хўжаликлари билан, пахта хом ашёсини тайёрловчи ва қайта ишловчи давлат корхоналари ўртасида етиштирилган маҳсулотни сотиш юзасидан пайдо бўладиган иқтисодий муносабатлар тизими;

-пахтачилик хўжаликлари билан пахта хом ашёси етиштириш, ресурс таъминоти тизимини молиялаштириш, кредитлаш, солиққа тортиш ва суғурталаш тизимни субъектлари ўртасидаги иқтисодий муносабатлари тизимидан иборат.

Пахтачилик хўжаликларининг маҳсулот ишлаб чиқариш борасидаги ички иқтисодий муносабатлари тизими эса:

-пахтачилик хўжаликлари доирасида маҳсулот етиштириш, уни сотиш, ресурслар ва хизматлар харид қилиш юзасидан фаолиятини бошқариш режалаштиришнинг ташкилий-иқтисодий тизими;

-пахтачилик хўжаликлари доирасида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва моддий манфаатдорликни таъмин этиш борасидаги иқтисодий муносабатлар ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий тизими.

Санаб ўтилган иқтисодий муносабатлар тизими ўз ўрнида янада кичикроқ ва мураккаброқ бўлган иқтисодий муносабатлар тизимидан ташкил топган бўлиб, унинг асосини пахта етиштирувчи моддий манфаатдорлиги тизими ташкил этиши лозим. Бундан хулоса қиладиган бўлсак, пахтачилик тармоғининг бозор шароитидаги барқарор ривожланиши, пахтакор деҳқоннинг манфаатини тўлиқ ҳисобга олиш билан бевосита боғлиқдир. Чунки барча шароитлар тенглиги вазиятида, пахта хом ашёси миқдори, сифат кўрсаткичлари, таннархи, баҳо шаклланиши омиллари (истеъмол хусусиятлари), натижада жамият учун келтирадиган фойда миқдори айнан дастлаки бўғин ҳисобланган хом ашё етиштириш жараёнида шаклланади.

III. БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА ПАХТА ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ.

3.1. Пахтачиликда ишлаб чиқаришни механизациялаш, химиялаштириш ва мелиорациялаш тадбирлари самарадорликни оширишнинг муҳим омилларидан бири

Замонавий қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш нафақат деҳқончиликни, балки чорвачиликни ҳам қамраб олади. Механизация кўрсаткичи 100 га ерга ва қишлоқ хўжалигида банд бўлган 1000 га иқтисодий фаол аҳоли сонига тўғри келадиган тракторлар сони билан белгиланади. Қишлоқ хўжалигида банд бўлган ишчи кучининг тракторлар билан таъминланганлиги бўйича энг юқори кўрсаткичлари билан экстенсив қишлоқ хўжалигини машиналаштириш йўлига ўтган кўп ерли давлатлар (АҚШ, Канада, Австралия) ажралиб туради. Гарчи, ривожланган мамлакатларнинг тараққий қилиши учун майдон миқдори ва ишда банд бўлганларга тўғри келадиган тракторлар сонининг энг юқори кўрсаткичлари хос бўлса ҳам улардаги трактор паркининг ўсиши (22%) жаҳондаги ўртача ўсиш кўрсаткичи (29%)га нисбатан суст. Ривожланган мамлакатлардаги қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш жараёни танлаб олинган механизациялаштиришнинг мураккаб муаммолари билан боғлиқ Бу муаммолар мухтасар қилиб айтганда, асосан, куйидагилардан иборат:

1. Замонавий қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ташкил қилиниши турли мамлакатларга кўп миқдорда машиналар келтирилишини ва бунинг учун катта ҳажмдаги қишлоқ хўжалиги маблағи ажратилишини талаб этади АҚШда қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш ва электрлаштириш – товар ишлаб чиқариш ва унинг маҳсулдорлигини оширишнинг асосий омилларидан биридир Механизациялаштириш жараёни айниқса, АҚШда иккинчи жаҳон урушидан кейин тез суръатлар билан давом этди Чунончи АҚШда 1940 йилда 1567 минг, 1950 йилда 3612 минг, 1995 йилда 4675 минг трактор бор эди. Машиналар паркининг катталиги хўжаликлар майдалашганлиги билан ифодаланади, фермаларда жуда кўп ортикча техника сақланган.

Шу билан бир қаторда кўпгина кичик ва ўрта фермалар механизация билан кам таъминланганлар Қиммат турадиган замонавий машиналарни сотиб олишга уларнинг қурби етмайди. Барча фермаларнинг 30%и ўз тракторига эга эмас, 34 таси эса фақат 1 тракторга эга. АҚШ қишлоқ хўжалигида электрлаштиришдан кенг фойдаланилмоқда, бир йил давомида қишлоқ хўжалигида 28 млрд квт/с электр энергияси ишлатилади. Ундан, асосан, суғоришда, чорвачилик, хусусан, сут чорвачилиги ва паррандачиликда кенг фойдаланилади 666 минг ферма сут соғиш машиналари, 428 минг ферма сут сақланадиган электр совутгичлар, сув ва ем узатувчи электр қурилмаларига эга Барча механизациялар паррандачиликда бир ишчига 200 минг бройлер товуқларга хизмат кўрсатишга имкон беради. Бир вақтнинг ўзида майда хўжаликларда барча ишлар қўл меҳнати ёрдамида амалга оширилади.

Қишлоқ хўжалигида экинлардан мўл ва сифатли ҳосил олишнинг муҳим омилларидан бири — бу ер-сув ресурсларидан унумли фойдаланишдир. Бунда айниқса, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини барқарор ҳолатда сақлаш муҳим аҳамият касб этади. Зеро, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшиламасдан, шўрланишга қарши чора кўрмасдан туриб экинлардан юқори ҳосил олиб бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 29 октябрда қабул қилинган «Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармониға мувофиқ қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини янада барқарор ривожлантириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, уларнинг унумдорлигини ошириш ва шу асосда қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини кўпайтириш, шунингдек мелиорация ишларини ташкил қилиш ва молиялаштириш механизмини такомиллаштириш юзасидан кенг қамровли ишлар амалга оширилмоқда.

Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилашга қаратилган

мелиорация тизимларини реконструкция қилиш, таъмирлаш ва тиклаш комплекс тадбирларни амалга ошириш мақсадида 2008—2012 йилларга мўлжалланган Давлат дастури ишлаб чиқилиб, босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Бу борадаги ишлар Ўзбекистон Молия вазирлиги ҳузуридаги Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси томонидан молиялаштирилмоқда.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мелиоратив техниканинг кўп профилли паркини янгилаш ва шаллантиришни рағбатлантириш, сув хўжалиги қурилиши ва эксплуатация ташкилотларини замонавий мелиорация техникаси ва асбоб-ускуналар билан таъминлашда ихтисослаштирилган “Ўзмелиомашлизинг” давлат лизинг компанияси ташкил этилгани айни муддао бўлди.

Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси маблағларидан самарали фойдаланиш, мелиорация ва бошқа сув хўжалиги ишларини бажаришга ихтисослаштирилган пудрат ташкилотларини ривожлантириш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва рақобатбардошлигини ошириш мақсадида Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда мелиорация ва бошқа сув хўжалиги ишларини бажаришга ихтисослаштирилган 50 га яқин давлат унитар корхоналари ташкил этилди.

2008 йилдан бошлаб зовур-дренаж тармоқларида таъмирлаш-тиклаш ишларини бажаришга янгича ёндашилиб, бу ишлар тизимли равишда амалга оширилмоқда.

Ўтган йил мобайнида зовур-дренаж тармоқларини таъмирлаш ва тиклаш ишларини бажариш учун республика бўйича 15 млрд сўм маблағ ажратилиб, тасдиқланган графикка асосан 2008 йилнинг 1 октябрига қадар 427 та объект бўйича лойиҳалаш ишлари тугатилиб, экспертиза муассасалари томонидан хулосалар олинди. Лойиҳа-қидирув ишларини бажариш учун тегишли корхоналар ва вазирлик тизимидаги лойиҳалаш ташкилотлари жалб этилди.

2008—2012 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш Давлат дастурига мувофиқ белгиланган дастурга мувофиқ кўйидаги ишлар амалга оширилди:

- 10400 километрдан кўпроқ зовур-дренаж тармоқлари тизимли тозаланди;
- 880 километрдан ортиқ ёпиқ-ётиқ дренажларда ювиш ишлари амалга оширилди;
- зовурлардаги 350 га яқин қувурли ўтиш жойлари таъмирланди;
- 32 та сув ўлчаш (гидропостлар) иншоотлари, 1224 та мелиоратив тик қудуқлар, 62 та мелиоратив насос станциялар (агрегатлар) таъмирланди.

Жамғарма маблағлари ҳисобига яқин беш йил мобайнида ихтисослаштирилган қурилиш ва эксплуатация ташкилотларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш учун 508 дона экскаватор, 116 дона бульдозер, 75 дона ёпиқ-ётиқ зовур-дренаж тармоқларини ювувчи агрегатлар, 91 дона механизмларни ташиш учун ёрдамчи техникалар имтиёзли лизинг шартлари асосида харид қилиш белгиланган.

Ҳозирга қадар жойларга 126 дона гидравлик экскаватор етказилиб берилди. Бу замонавий техникалар албатта мелиорация тадбирларини сифатли ўтказиш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш имконини бермоқда.

Мамлакатимизда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш борасида амалга оширилаётган ишлар қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришни янада кўпайтириш, фермерлар даромадини ошириш, халқимиз турмушини фаровонлаштириш, давлатимиз иқтисодиётининг барқарор ривожлантириш имконини беради.

Республика аҳолисининг аксарият қишлоқ хўжалиги маҳсулотларга бўлган эҳтиёжи ҳам тўлиқ қондирилмаяпти. Уларнинг айримларини четдан олиб келиб, сотиш орқали ҳам бу муаммо тўлиқ ечилганича йўқ. Бу асосан дон, қанд, шакар маҳсулотларига, катоска ва чорвачилик маҳсулотларига, айниқса, гўшт ва сут маҳсулотларига тегишли. Шунинг учун барча турдаги корхоналарда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришни кўпайтириш энг долзарб муаммодир. У сиёсий, иқтисодий ҳамда ижтимоий аҳамиятга эга. Бу муҳим муаммони ҳал этишнинг асосан икки йўли мавжуд:

◆ Экстенсив йўл. Яъни, экин майдонларини, чорва ҳайвонлари бош сонини кўпайтириш ҳисобига ялпи маҳсулот ҳажмини кўпайтириш. Бу усулни адабиётларда, Америка усули, деб ҳам аташади. Лекин унинг ривожлантирилиши айрим ишлаб чиқариш ресурслари, жумладан, ер ва сув ресурслари табиатан чекланганлиги сабабли тўлиқ таъминланмайди.

Бу усулда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳажмини кўпайтириш учун моддий маблағ ҳамда меҳнат сарфлари асосан янги ерларни ўзлаштириб, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши муомаласига киритишга ҳамда чорва ҳайвонлари бош сонини кўпайтиришга қаратилади. Натижада ўсимликчилик ва чорвачилик маҳсулотларининг миқдори кўпайтирилади. Шу билан бирга бу жараёнда янги техникаларни, илғор технологияларни, зооветеринария ишларини ҳам амалга ошириш талаб қилинади. Демак, бу усул ёрдамида ялпи маҳсулот ҳажми кўпайиши, сифати яхшиланиши таъминланади.

◆ Интенсив йўл. Яъни, фойдаланилаётган ерларнинг унумдорлигини ошириш, фан-техника, самарали технологияларни жорий этиш натижасида мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш, уларнинг унумдорлигини юксалтириш, чорвачиликда зоттехнология, ветеринария ишларини ривожлантириш асосида ҳайвонларнинг маҳсулдорлигини ошириш. Бу усулни адабиётларда, Пруссия йўли, деб ҳам аталади. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг ҳажмини кўпайтириш, сифатини яхшилаш асосан моддий, маблағ ва меҳнат сарфларини, фан ютуқларини, янги техникаларни ҳамда илғор технологияларни, ҳайвонларнинг насл ва зотларини, ўсимлик навларини яхшилашга қаратиш орқали, бинобарин, қўшимча инвестицияларни амалга ошириш ҳисобига таъминланади.

Республикада экстенсив йўл билан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини кўпайтириш суғориладиган ҳудудларда анча чекланган. Лекин интенсив усулдан фойдаланиш имконияти мавжуд. Бунинг учун, аввало, бутун аҳолида ватанпарварлик руҳи ривожланишига эришиш, ўз ҳаётимизнинг юксалишини ўзимиз таъминлашимиз керак, деган тушунча барчада мустаҳкам шаклланиши керак. Ватанпарварлик, албатта, иқтисодий тадбиркорлик билан мустаҳкам, реал боғланиши, чунончи, тадбиркорликни амалга ошириш учун маблағлар бўлиши лозим. Уларни асосан ишлаб топиш зарур, етишмаган қисмини эса давлат ва маҳаллий бюджетлардан, қарзлар ва бошқа манбалар ҳисобига қоплаш мумкин. Бу маблағларни қишлоқ хўжалик маҳсулотларини кўпайтириш, уларнинг сифатини таъминловчи қуйидаги тадбирларга сарфлаш мақсадга мувофиқдир:

- янги ерларни комплекс ўзлаштиришга;
- зотли, сермахсул чорва ҳайвонларини яратиш, сотиб олишга;
- янги боғлар, токзорлар, кўп йиллик дарахтзорларни барпо этишга;
- янги ирригация-мелиорация тизимини барпо этиш, мавжудларининг ишга яроқлилигини таъминлаш мақсадида таъмирлашга;
- сермахсул ўсимлик навларини, чорва зотларини яратиш мақсадида фан-техникани ривожлантиришга;
- янги техникаларни, илғор технологияларни ишлаб чиқаришга изчил жорий этишга;
- ишлаб чиқаришни комплекс механизациялаштириш, кимёлаштиришни ҳамда электрлаштиришни таъминлашга;
- мавжуд асосий воситаларнинг ишга яроқлилигини таъминлашга;
- ўсимликчиликнинг, чорвачиликнинг ишлаб чиқариш воситаларига бўлган талабини имконият даражасида таъминлашга;
- ишчи-хизматчиларнинг билимини, малакасини юксалтириш ва моддий ҳамда маънавий рағбатлантиришни реал, таъсирчан усуллар орқали ривожлантиришга;
- ишлаб чиқаришни либераллаштириш, эркинлаштиришга, ислоҳотларни чуқурлаштиришга;
- ишлаб чиқариш, давр харажатларини, молиявий харажатларни имконият доирасида камайтиришга;
- солиқлар тизimini такомиллаштиришга;

- айрим қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг баҳоларини эркинлаштириш ва бошқаларга.

Таъкидланган тадбирлар ўз вақтида, сифатли амалга оширилиши натижасида ўсимликчилик, чорвачилик маҳсулотлари миқдорининг кўпайиши ва қийматининг ошиши таъминланади. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳажмининг ўсиши улар ички ва ташқи талабни қондириш мақсадида кўпроқ сотилишини таъминлайди. Натижада ўсимчилик, чорвачилик маҳсулотларининг товарлилик даражаси оширилади.

Ҳозирги даврда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сотишда эркин, рақобатли бозор талаб даражасида шаклланмаган. Шу сабабли, жамоа, ширкат ҳамда фермер хўжаликлари сотган маҳсулотларининг ҳақини вақтида ола олмаяптилар, оқибатда дебиторлик қарзлари ортиб бормоқда. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари сотиш тизимини эркин бозор талабларига жавоб берадиган даражага олиб чиқиш лозим. Бунинг учун аввало, қишлоқ хўжалик корхоналарининг ўзида маркетинг масалалари билан мунтазам шуғулланадиган гуруҳлар ёки бўлимларни ташкил этиш, уларни эркин бозор маълумотлари билан мунтазам таъминлаш зарур.

Шунингдек, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сотиб олиш билан шуғулланувчи барча ташкилотларнинг, корхоналарнинг фаолиятини ривожлантириш, уларнинг бўлимларини ишлаб чиқаришга яқинлаштириш керак. Шундагина ортиқча харажатларга, нобудгарчиликка йўл қўйилмайди: қишлоқ хўжалик корхоналари тез айнийдиган маҳсулотларни 70-100 км. масофадаги заводларга ташиб, вақтдан ютказмайди, ортиқча харажатлар қилмайди ва маҳсулот сифати ёмонлашмайди, маҳсулотларнинг кўпроқ, тезроқ, арзонроқ сотилиши таъминланади.

Бундан ташқари корхоналарнинг ўзлари ҳам етиштирган маҳсулотларини сотиш билан шуғулланувчи уюшмалар ташкил этишлари мумкин. Уюшмага кирувчилар учун эркин, қулай шароитлар яратилиши лозим. Бундай уюшмалар маҳсулотларни сотишда эркин рақобатли бозор вужудга келишида муҳим ўрин тутади.

Натижада қишлоқ хўжалик корхоналари маҳсулотларининг ҳақини келишилган муддатларда олиш имкониятларига эга бўладилар, уларни хўжаликлар ишлаб чиқаришга сарфлаши натижасида ялпи ва товар маҳсулотларини кўпайтиришга эришадилар.

Интенсивлаштириш ўз моҳиятига кўра, қишлоқ хўжалигида маълум чегараларга эга. Масалан, қишлоқ хўжалиги экинларини парваришлашда ҳар бир технологик жараён учун оптимал агротехника муддатлари мавжуд. Ер ҳайдаш учун ер ҳайдовчи трактор, экиш учун маълум миқдордаги экиш агрегати, ҳосилни ўриш учун (дончиликда) комбайнлар бўлиши керак.

Ҳар бир экин тури учун зарур минерал ўғит миқдори белгиланган. Агарда меъёрдан ортиқ минерал ўғит солинадиган бўлса, экиннинг ҳосилдорлигига салбийтаъсир этиб, унинг камайишига ҳам олиб келиши мумкин. Бу, ўз навбатида, интенсивлаштиришнинг маълум даражада чекланганлигидан далолат беради. Бу масаланинг ечими фан – техника тараққиётидир. Фан – техника тараққиёти деганда фаннинг, техниканинг ва техниканинг барқарор ривожланиб бориши тушунилади. Бошқача қилиб айтганда, фан – техника тараққиёти – мавжуд билимлар натижасида уларнинг бойитилиши ва бойитилган билим асосида янги унимли техникалар, прогрессив технологияларнинг яратилишидир. Олдингисига қараганда унимли техника ва технологиялар яратилиши натижасидагина интенсивлаштириш чексиз ривожлантирилиши мумкин.

Фаннинг ривожланиши натижасида ўсимлик ва чорва ҳайвонларининг янгидан – янги хусусиятлари очилмоқда. Натижада, ушбу янги хусусиятлар талабидан келиб чиққан ҳолда технологиялар ўзгаради ва маҳсулот ишлаб чиқариш кўпаяди. Бу борада фан–техника тараққиётининг ишлаб чиқаришни интенсивлаштиришга таъсири чекланмаган. Ишлаб чиқаришга қишлоқ хўжалиги экинлари янги навларининг жорий этилиши билан интенсивлаштириш янада кучаяди. Масалан, ҳозирда пахта ва буғдойнинг серҳосил навлари яратилмоқда. Бу, ўз навбатида, қишлоқ хўжалигини янги босқичга кўтаради. Ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш ишлаб чиқариш концентрациясини оширади,

корхоналарда ишлаб чиқаришни ихтисослаштиришни кучайтиради. Ихтисослашувнинг кучайиши ишлаб чиқаришнинг механизациялашиш жараёнини оширади, маҳсулотлар бирлиги таннархининг нисбатан ошиб кетмаслигини таъминлайди. Бу эса, ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самараси ошишига олиб келувчи асосий омиллардан биридир.

Иқтисодий фан интенсивлаштириш кўрсаткичларини икки бўлиб ўрганади. Биринчи гуруҳга интенсивлаштириш даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар киритилади. Бу кўрсаткичлар интенсивлаштиришнинг бир томонини ифода этади. Яъни, интенсивлаштириш даражаси маълум экин тури, чорва ҳайвонлари учун танланган технология бўйича меҳнат ва моддий харажатлар сарфи оширилишини кўрсатади. Бу кўрсаткичларда бир гектар экин майдонига, бир бош чорва ҳайвонига сарфланаётган (харажатларнинг) ресурсларнинг миқдори ифода этилади. Буларга қуйдагилар киради;

1. Экин майдони бирлигига тўғри келадиган асосий активлар ва айланма маблағларнинг миқдори. Бу хўжаликда мавжуд асосий активлар ва айланма маблағларнинг ўртача йиллик қийматини ер (экин майдони, ҳайдаланадиган ерлар ёки қишлоқ хўжалиги ерлари) майдонига бўлиш билан аниқланади.

2. Бир бирлик ер майдонига тўғри келадиган жорий харажатлар миқдори.

3. Бир бирлик ер майдонига тўғри келадиган жонли ва буюмлашган меҳнатнинг умумий миқдори.

4. Бир бирлик ерга тўғри келадиган энергетик қувватлар миқдори.

5. Ҳар 100 гектар ерга тўғри келадиган чорва молларининг бош сони.

Ана шу кўрсаткичлар тизими интенсивлаштиришнинг даражасини ифода этади. Интенсивлаштиришнинг иқтисодий самарадорлигини ифодаловчи

кўрсаткичлар унинг иқтисодий моҳиятини очиб беради. Ишлаб чиқаришни интенсивлаштиришнинг иқтисодий самарадорлиги бир қанча кўрсаткичлар ёрдамида аниқланади. Уларга қуйдагилар киради.

1. Ҳосилдорлик, ц/га.

2. Ер майдони бирлигидан олинаётган ялпи маҳсулот.

3. Бир бирлик ер майдонидан олинадиган фойда миқдори.

4. Меҳнат унумдорлигининг ошиши.

5. Маҳсулот бирлиги таннархининг нисбатан пасайиши.

6. Рентабелликнинг ўсиши.

7. Фонд қийматининг ошиши.

Ана шу кўрсаткичлар тизими ёрдамида интенсивлаштиришнинг самарадорлиги аниқланади.

Ишлаб чиқаришни интенсивлаштиришни доимий ривожлантириш талаб этилади. Қишлоқ хўжалигида интенсивлаштириш қуйдаги асосий йўналишларда олиб борилади: кимёлаштириш–қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг асосий йўналишларидан биридир. Самарали минерал ўғитларни ишлаб чиқриш, уруғларга кимёвий ишлов бериш, турли касалликлар ва зараркунандаларга қарши курашиш ва шу кабилар ҳақида гап борганда кимёлаштиришнинг жуда катта аҳамиятга эга эканлигини биламиз. Кимёлаштиришсиз қишлоқ хўжалигида сезиларли муваффақиятга эришиш мумкин эмас. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг бошқа бир йўналиши–ишлаб чиқаришни механизациялаштириш ва автоматлаштиришдир. Меҳнат унимдорлигини ошириш, ишлаб чиқаришнинг самарали фаолият кўрсатиши иш жараёнларини механизациялаш ва автоматлаштириш даражасига боғлиқ. Оғир иш жараёнларини машиналар ёрдамида бажариш нафақат иқтисодий самарадорликни оширади, балки оғир ишлардан кишиларни озод қилиш, ижтимоий масалани ҳам маълум даражада ижобий ҳал этишга олиб келади.

Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг бошқа бир йўналиши ишлаб чиқаришни электрлаштиришдир. Электр имкониятларидан фойдаланмасдан ишлаб чиқаришнинг бугинги ривожини кўриш мумкин эмас. Хулоса қилиб айтганда, етиштириладиган маҳсулот миқдори ва сифатини оширишга, меҳнат унимдорлиги

ошишига таъсир этувчи барча Фан, техника ва технология ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш омиллар эътибордан қолмаслиги ва ўз ўрнида ишлатилиши лозим.

Қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланиши тармоқда мавжуд бўлган ишлаб чиқариш воситалари оқилона тарзда такрор ишлаб чиқарилишини талаб этади. Бу жараён ишлаб чиқариш воситаларини сотиб олиш, қайта таъмирлаш, куриш, инновацион ҳамда ижтимоий муносабатлар йиғиндисидан ташкил топади.

3.2. Фермер хўжалигининг ер худудларини самарали ташкил этиш ва пахтачиликда алмашлаб экиш самарадорлик гаровидир

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг ер худудларини ташкил қилиш дейилганда ер майдонларидан мақсадга мувофиқ фойдаланишни таъминлашга қаратилган тадбирлар тизими тушунилади. Бу тизим қишлоқ хўжалик корхоналарининг ташки чегараларини, ички бўлимларининг чегараларини, қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар таркибини белгилаш ва ишлаб чиқариш марказлари, аҳоли яшайдиган қишлоқлар, мелиорация ва йўл шахобчаларини ҳамда бошқа коммуникацияларни жойлаштириш, хўжаликни сув билан таъминлаш манбаларини аниқлаш тадбирларини ўз ичига олади. Қишлоқ хўжалигида ер худудини ташкил қилиш, ер тузиш ишларини ўтказиш орқали амалга оширилади.

Давлат, ер тузиш ишларини ўтказиш орқали ер муносабатларини хал қилиш билан бирга ердан оқилона, унумли фойдаланиш тадбирларини ҳам белгилайди.

Ердан фойдаланишни ташкил қилишда қуйидаги шартларга қатъий риоя қилиш талаб этилади:

- ❖ ернинг давлат мулки эканлигини тўла эътироф этиш ва ундан фақат белгиланган мақсадлар учун фойдаланиш;
- ❖ ерни фойдаланувчиларга узок муддатга, ки бемуддат фойдаланишга бериб қўйиш орқали, ердан фойдаланишни доимийлигини таъминлаш, ер худудини тез-тез ўзгартириб турилишига йўл қўймаслик;
- ❖ корхона ер худудини яхлит бир бутун ҳолатида ташкил қилиш, бир неча қисм худудлардан иборат бўлишига иложи борица йўл қўймаслик;
- ❖ корхона ери худудида ишлаб чиқаришни ташкил қилиш;
- ❖ корхонани аҳолига маданий-маиший хизматни яхшилаш нуктаи назардан энг қулай геометрик шаклда уюштириш.

Қишлоқ хўжалик корхоналарида юқорида келтирилган шартларга риоя қилган ҳолда ердан унумли фойдаланишни таъминлаш учун ички хўжалик ер тузиш ишлари ўтказилади ва натижада қуйидаги асосий масалалар хал қилинади:

- ички бўлимларнинг ва фермерларнинг ер худуди ва уларнинг миқдори аниқланади;
- қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар аниқланиб, алмашлаб экиш тизими ташкил қилинади ва жойлаштирилади;
- хўжалик ва бўлимларнинг марказий кўргонларини ташкил қилиш ва жойлаштириш мўлжалланади;
- йўл шахобчалари, алоқа, электр узатиш линиялари ва бошқа коммуникацияларни жойлаштириш, сув таъминоти режалари аниқлаб олинади.

Қишлоқ хўжалик корхоналарининг ер худудларининг таркиби доимий бўлмай вақт ўтиши билан ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши таъсири ва талаби остида ўзгариб боради. Қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар бир турдан бошқа турга айланиб боради. ерларнинг бундай ўзгаришига ер трансформацияси дейилади. Кам унумли ерларнинг капитал сарфлар қилиш туфайли, юқори унумли ер турига айланиб боришига ернинг ижобий трансформацияси, аксинча бўлса, ернинг салбий трансформацияси дейилади. Ҳозирги Ўзбекистон шароитида кўриқ ва бўз ерларни ўзлаштирилиб уларга сув келтирилиши, сугориладиган экинзорга айлантирилиши ерларнинг ижобий

трансформациясига яккол мисолдир. Ерларнинг ижобий трансформацияси дехқончиликни ривожлантиришнинг объектив ва қонуний жараидир.

Экин майдонлар таркиби деб, жами экин майдонида, айрим турдаги экинлар майдонининг тутган салмоғига айтилади. Экин майдонлар таркиби фақат агротехник тадбир бўлиб қолмай, балки энг мухим ташкилий - иқтисодий тадбир ҳамдир. Экин майдонларининг таркиби қуйидаги талабларга жавоб бериш лозим: а) тупроқ унумдорлигини барқарор ошириш; б) корхонанинг ўзаро мақсадга мувофиқ уйғунлаштириш. Шунинг учун экин майдонлари самарали таркибининг асосий вазифаси:

а) экинзорларнинг юқори унумдорлигига эришиш;

б) қишлоқ хўжалик махсулотларини сотиш бўйича шартнома ва буюртма топшириқларини бажариш;

в) хўжалик ички эҳтиёжларини қондириш учун зарур миқдорда махсулот етиштириш ва унинг юксак даромадлигини таъминлашдан иборатдир. Қишлоқ хўжалик корхоналарида экин майдонлари талабига кўра алмашлаб экиш тизими белгиланади.

Алмашлаб экиш дейилганда, экинларнинг йиллар давомида маълум-далаларда режали тартибда навбати билан алмашлаб турилишини ташкилий-иқтисодий жиҳатдан асослаш тушунилади. Алмашлаб экиш кенг маънода дехқончилик маданиятини асосини ташкил қилади. У ҳам агротехник ҳам ташкилий-иқтисодий тадбирларни ўз ичига олади. Ташкилий-иқтисодий жиҳатдан алмашлаб экиш ердан, ишлаб чиқариш воситаларидан ва иш кучларидан мақсадга мувофиқ фойдаланишнинг энг асосий шarti, корхона фаолиятини даромадли бўлишининг негизидир.

Агрономия нуктаи назардан экинларни режали тартибда навбат билан алмаштириб туришнинг зарурлиги қуйидаги сабаблардан келиб чиқди. Турли хил ўсимликларда илдиз тизими турлича чуқурликда жойлашади. Шунинг учун илдизларнинг тупроқни хар хил чуқурлигида бўлган, очик майдонлардан фойдаланиши ҳам турлича бўлади. Маълум ер майдонига сурункасига бир неча йил, бир хил экин экилаверса ер кучсизланиб қолади, далани бегона ўтлар босади, хар хил касалликлар ва зараркунандалар кўпаяди, пировард натижага тупроқ таркибида микробиологик жараён монлашади. Турли хил ўсимликлар, тупроқ унумдорлигининг ошишига турлича таъсир кўрсатади. Чунки, хосил йиғиштириб олингандан сўнг тупроқда турли миқдорда илдиз массаси қолади. Булар тупроқда озик моддалари тўплаб, чириганидан сўнг қимматли органик ўғитга айланади. Демак, улар тупроқни озик моддалари билан бойитишдан ташқари унинг механик ва физик хоссасини ҳам яхшилади. Қишлоқ хўжалик корхоналарида алмашлаб экиш маълум тизимда лойихалаштирилади.

Алмашлаб экиш асосан уч типга бўлинади:

- ❖ далачилик;
- ❖ ем-хашак (ферма олди);
- ❖ махсус.

1. Далачилик алмашлаб экиши, энг кўп тарқалган бўлиб, дон экинлари, картошка, лавлаги, мойли, техник ва бошқа дала экинлари етиштиришда қўлланилади. Бу тип асосан экинга қараб дон, лавлаги, пахта, беда ва х. к. алмашлаб экишларига бўлинади.

2. Ем-хашак типидagi алмашлаб экиш, чорвачиликнинг зарур озукa талабини қондиришга йўналтирилган бўлиб, хар хил озукa экинларини етиштириш учун мўлжалланади. Ем-хашак экинлари алмашлаб экишда озукaбоп экинлар жами экинзорнинг ярмидан кўпрогини ташкил қилади. Ферма- олди ем-хашак алмашлаб экишда кўк ўтлар, ширали озукaлар етиштириш асосий ўринни эгаллайди ва чорвачиликда йил давомида "Яшил конвейр"ни ташкил қилишнинг асоси ҳисобланади.

3. Махсус алмашлаб экишда, сабзавот экинлари, тамаки-махорка ва бошқа техника экинлар етиштирилади. Махсус алмашлаб экиш махсус шароит ва агротехникани талаб қилади. Масалан, шўрланган ерларни мелиорациялашда қўлланиладиган алмашлаб экиш, шoличилик алмашлаб экиши ва х. к.

Ўрта Оси,нинг сугориладиган ерларида гўза, асосий экин хисобланади. Шунинг учун сугориладиган умумий майдонинг камида 65-70% ни гўза, қолган 30-35% ем-хашак, озиқ-овкат экинлари ташкил этиши керак. Ем-хашак экинларни ичида беда йўнгучқа етакчи ўринни эгаллайди.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш турли зоналарда ва хатто бир корхонада турли тупроқ шароитларида олиб борилганлиги учун сурункасига мўл ва арзон маҳсулот етиштиришни таъминлаш учун хатто бир корхонада алмашлаб экишнинг турли шакллари - схемалари қўлланилиши мумкин. Пахтакор хўжаликлари учун (5:4)=9 далали (3:6), 10 далали (3:7) ва 12 далали (3:9) алмашлаб экиш схемалари тавсия этилган. Бу алмашлаб экиш схемаларида уч далани беда ва олти далани пахта эгаллайди. Беда биринчи йили маккажўхори, оқ жўхори, судан ўтига, кўк озуқа, ки дон учун эса арпага қўшиб экилади.

Ердан янада самарадорлик билан фойдаланиш учун беда экиладиган биринчи далага дон учун кузги бошокли дон, унинг ўрнига силос учун маккажўхори экиш, хосилни йиғиштириб олиш биланоқ сентябр-октябр ойларида учинчи-асосий экин сифатига беда экиш ҳам мумкин. Бунда схема (1:2:6), (1:2:7) кўринишда бўлади ва иккинчи, учинчи йиллари беда ўстирилади. Алмашлаб экишда далаларни тўғри режалаштиришга, уларнинг хажмини, техникадан ва иш кучларидан самарали фойдаланишни таъминлайдиган бўлишига эътибор берилади.

Хар бир қишлоқ хўжалик корхонасида алмашлаб экишнинг маълум тизими қўлланилади. Экинлар далаларда схемада белгиланган тартибда тўла жойлашиб бўлгандагина алмашлаб экиш ўзлаштирилган хисобланади. Экинларни алмашлаб экиладиган далаларда белгиланган тартибда бир марта алмашиб чиқиш даври ротация даври дейилади. 9 далали алмашлаб экиш схемасида бир ротация даври 9 йилга тенг бўлади.

Алмашлаб экишга иқтисодий жихатдан баҳо беришда қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланилади:

- алмашлаб экиш жорий этилган майдонинг хар бир гектаридан олинадиган маҳсулот миқдори (натура ва пул ифодасида);
- меҳнат унумдорлиги даражаси;
- маҳсулот таннархи ва рентабеллиги;
- ишлаб чиқаришнинг даврийлик даражаси ва даврлар бўйича меҳнат харажатларининг тақсимланиши;
- алмашлаб экишнинг у, ки бу схемасини ўзлаштириш ва қўллаш билан боғлиқ бўлган капитал сарфлари ва уларни қоплаш муддатлари.

Корхонанинг истиқбол ва йиллик режаларини ҳамда фермер ва оила пудрати жамоалари учун ички хўжалик ҳисоби топшириқларини тузишда, асосий кўрсаткич қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлигини режалаштиришдир.

Экинлар ҳосилдорлигини режалаштириш энг мураккаб ва шу билан бирга энг асосий ва зарур кўрсаткич хисобланади. Чунки ҳосилдорлик, ишлаб чиқаришнинг барча ўзига хос бўлган хусусиятларини, уларни экинга таъсирини ўзида мужассамлаштиради. Ишлаб чиқаришнинг айрим омиллари, экинлар ҳосилдорлигига бевосита таъсир этса ва бу таъсирни маълум даражада миқдор жихатдан хисоблаш имконияти бўлса-да (минерал ва органик ўғитлар, сув таъминоти, ернинг захини қочириш, янги нав уруглик, чуқур шудгор қилиш ва х. к.), лекин бошқалари, экинлар ҳосилдорлигига билвосита таъсир этганлиги учун уларнинг таъсирини бевосита миқдор жихатдан хисобга олиша анча кийин (меҳнатни ташкил қилиш, меҳнатга ҳақ тўлаш, ишларни ўз вақтида ўтказиш ва х. к.).

Бундан ташқари ҳосилдорликка таъсир этувчи омилларнинг хар бири, ўзи алоҳида таъсир этмасдан, балки ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирган ҳолда таъсир этгандагина юқори натижа беради.

Бунда энг асосий ҳал қилувчи омил меҳнатдир. Бошқа ҳамма омиллар шу меҳнатнинг унумдорлигини оширишга хизмат килади.

Шуни назарда тутиш керакки, экин ери учун сарфланган меҳнатнинг унумдорлигига, яъни экинларнинг ҳосилдорлик даражасига, табиий шароитлар ва омиллар ҳам катта таъсир кўрсатади. Бу ҳол экинлар ҳосилдорлигини режалаштиришда бир йиллик натижа билан чекланиб қолмай, балки камида беш - олти йиллик ўртача даражага асосланиши талаб қилинади. Режалаштириладиган ҳосилдорлик қанча узоқ муддатга ҳисобланадиган бўлса, эришиладиган ўртача ҳосилдорлик даражаси учун шунча узоқ муддатни асос қилиб олиш мақсадга мувофиқдир. Таҳлил қилиш орқали ўртача ҳосилдорлик ҳамда, ўртача йиллик ўсиш суръатлари аниқланади. Қабул қилинган, ки эришилган ўртача йиллик ўсиш суръатига кўра, маълум истиқбол йил учун ҳосилдорлик режалаштирилади.

Экинлар ҳосилдорлигини унга таъсир этувчи энг асосий омилларни ҳисоблаб чиқиш орқали режалаштириш мумкин. Бунда таъсири аниқланадиган омилдан бошқалари, бир хил ўзгармайдиган бўлиши керак. Шундан таъсири ҳисобланадиган омилларга: минерал ва органик ўғитларни қўллаш, янги уруғлик навлари, сув таъминоти меҳнатни ташкил этиш ва хоказолар киради. Илмий тадқиқот институтлари маълумотларига кўра деҳқончиликда экинлар ҳосилдорлигининг ўсишининг 50 фоизи минерал ўғитлар ҳиссасига тўғри келар экан. Пахтачиликда, ернинг табиий унумдорлиги гектар бошига, ўртача 12-14 центнер ҳосил олишни таъминлайди. Қолган ҳосил, яъни қўшилган ҳосил ерга қўшимча меҳнат ва маблағ сарфлаш натижасида меҳнат унумдорлиги ошиши ҳисобига етиштирилади. Ҳақиқатда сарф қилинган соф миқдордаги ўғитнинг бир бирлигига етиштирилган ҳосилнинг миқдори аниқлаб олингандан кейин уни режалаштирилган қўшимча ўғит сарфига кўпайтириш орқали қўшимча олинадиган ҳосил миқдори аниқланади.

3.3. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида пахта хом-ашёси ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш истиқболлари

Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришдан кўзланган мақсад ресурслардан оқилона фойдаланиш асосида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишдан иборат. Ресурслар сарфини камайтириш негизида кўпроқ даромад олиш вазифаси - ҳар бир ҳудуднинг табиий-иқлим шароити, ер ва сув таъминоти даражаси, меҳнат ресурслари билан таъминланганлиги, тупроқ таркибининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш салоҳиятларидан унумли фойдаланиш ҳисобига амалга оширилади.

Ўзбекистонда амалга ошириладиган иқтисодий ислохотлар жараёнида қишлоқ хўжалигида ерга эгаллик муносабатлари шаклланиши, деҳқон ўз меҳнати натижасидан бевосита манфаатдор бўлиши ва пировард натижадан рағбатлантирилишини таъминлаш учун мустақкам ҳуқуқий асос ва хусусий мулк ривожланишига қулай бўлган шарт-шароитлар яратилди.

Пахтачилик тармоғи мамлакатимиз иқтисодиётида муҳим ўрин тутди. Бу борада Республикаимиз Президенти И.А.Каримов, «...пахта ҳозирги вақтда асосий валюта ресурси, республика учун ҳаётий муҳим бўлган дори- дармонлар, техника ва технология ускуналарини импорт қилиш, сотиб олишни таъминлаётган асосий манбадир»², - дея таъкидлаганлари бежиз эмас.

Пахтачилик тармоғида бошқаришнинг айрим маъмурий дастаклари сақланиб қолганлиги харажатларни тежаш, маҳсулот сифатини оширишда деҳқон манфаатдорлиги оширилишига жиддий тўсиқ бўлмақда. Шу сабабли қишлоқ хўжалигида пахта етиштириш фермерга нисбатан кам даромад келтирмоқда. Шунингдек, ҳудудлар табиий-иқлим шароитини ҳисобга олиб нав танлаш, жойлаштиришга эътиборсизлик, уруғчилик тизимидаги муаммоларнинг мавжудлиги фермер хўжаликлари даромади миқдorigа салбий таъсир кўрсатмоқда.

² Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида.-Т.:Ўзбекистон,1995. -59 б.

Пахтачилик соҳасидаги экологик вазият билан боғлиқ тупроқ мелиоратив ҳолатининг ёмонлашуви, шўрланиш даражасининг ортиши, сув тақчиллиги туфайли вужудга келаётган муаммолар Қорақалпоғистонда яққол кўзга ташланмоқда. Шу боис, пахтачиликда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг иқтисодий дастакларини амалиётга жорий этишга бағишланган илмий тавсиялар ишлаб чиқиш долзарб илмий муаммо ҳисобланади.

Пахтачилик соҳасидаги иқтисодий муносабатлар тизими муҳим йўналишлар бўйича гуруҳланган. Бунда хўжаликларнинг маҳсулот етиштириш, сотиш, ресурс таъминоти, хизматлар кўрсатиш субъектлари ўртасидаги иқтисодий муносабатлар тизими; хўжаликларининг маҳсулот ишлаб чиқаришдаги иқтисодий муносабатлари ташкил этиши асосланган ҳолда ҳар бир гуруҳ таркиби гуруҳлаб чиқилган.

Ташкилий-иқтисодий муносабатлар маҳсулот етиштириш, сотиш, есурс таъминоти, хизматлардан фойдаланишдаги иқтисодий муносабатлар тизими, пахтачилик хўжаликларининг маҳсулот ишлаб чиқаришдаги ички иқтисодий муносабатлари тизими - маҳсулот етиштиришни бошқариш, режалаштириш, навларини жойлаштириш борасидаги иқтисодий муносабатлар тизимлари билан ўзаро боғлиқ тарзда амал қилинишига асосланган.

Навларни жойлаштиришдаги бундай вазият пахтачилик хўжаликларида нав агротехикасини ўзлаштириш имконияти камайиши туфайли, ҳосилдорлик пасаймоқда; навлар экин майдонлари тез-тез ўзгариши тайёрланган уруғлик чигит ва навларнинг экин майдонлари ҳажмлари бир- бирига тўғри келмасдан, уруғлик етмай қолиши ёки ортикча уруғлик тайёрланиши каби ҳолатлар юз беришига олиб келади.

Бу ҳосилдорлик ва маҳсулот сифати пасайиб, пахта етиштирувчи хўжаликларда хом-ашё етиштиришнинг зарарлилиги ортишига олиб келади.

Ушбу вазиятларнинг олдини олиш учун қуйидагилар ҳал этилиши лозим:

- навларни жойлаштириш режаси узоқ муддат (3-5 йил) га ишлаб чиқилиши керак. Жойлаштириш режа кўрсаткичидан четлашиш кам бўлиши лозим;

- навларни жойлаштиришда маъмурий ҳудудлар (туман, вилоят) бўйича жойлаштириш тажрибасидан воз кечиш ва навларни пахта тозалаш заводларига бириктирилган (ҳудуд) бўйича жойлаштириш лозим. Ушбу тизимда, уруғчилик ва элита хўжаликлари ҳам пахта тозалаш заводига иқтисодий-ҳудудий жиҳатдан бириктирилиши керак.

1. Республикада пахтачилик хўжаликлари иқтисодий эркинлигини кенгайтириш, деҳқоннинг ўз меҳнати натижасидан манфаатдорлигини ошириш масаласи аста-секинлик билан ривожланмоқда.

2. Иқтисодиётни эркинлаштириш – бу давлатнинг хўжалик юритувчи субъектлар ишлаб чиқариш молиявий фаолиятига аралашувини камайтириши билан боғлиқ. Ишлаб чиқариш муносабатлари тез ўзгаришга мойил эмаслиги, ўнлаб йиллар давомида шаклланиши билан бирга, ўз имкониятларини сарф этиши асосида, янги ишлаб чиқариш усулларига ўрин беради. Аммо, бу жараён узоқ давом этувчи босқичларни бошдан кечири бориб, такомиллашиб боради.

Иқтисодиётни эркинлаштириш - қуйидаги кўрсаткичлар орқали ифодаланиши мақсадга мувофиқ.

а) Фермернинг мулкый ҳуқуқлари кафолати бўйича: мулкый ҳуқуқлари таъминланганлиги; ишлаб чиқариш воситаларига эгаллиги; ишлаб чиқариш предметлари ва маҳсулотга эгалик даражаси; яратилган қўшимча қийматга эгаллиги даражаси;

б) Фермернинг тадбиркорлик фаолияти эркинлиги бўйича: экинлар таркибини белгилаш, агротехник тадбирларни амалга ошириш эркинлиги;

маҳсулот сотиш каналини танлаш, баҳо белгилаш эркинлиги; маҳсулот экспорт қилиш борасидаги эркинлиги даражаси.

в) Ресурс ва хизматлар бозоридаги танлов эркинлиги бўйича: рақобатли муҳитда мавжуд бўлган ресурслар бозоридан маҳсулот сотиб олиш имконияти; рақобатли муҳитда мавжуд

бўлган хизматлар бозоридан хизматлар харид қилиш; рақобатли муҳитда мавжуд бўлган тайёрлов ва қайта ишлаш корхоналарига маҳсулот сотиш имконияти.

3. Бозор шароитида навларни жойлаштириш масаласи биринчи нав- батда, ресурслар сарфи бирлиги ҳисобига, бозор талабига кўпроқ жавоб берадиган ва нисбатан арзон маҳсулот етиштиришни кўпайтириш мақсадида амалга оширилади. Навларни жойлаштириш қуйидаги шартларга жавоб бериши лозим:

- ресурслардан самарали фойдаланиш талабга жавоб бериши; бозор конъюнктураси ўзгариши ҳисобга олиниши; фермерга пахта экин майдони ҳисобига энг кўп фойда олиш имкони таъмин этилиши; сифатли уруғлик билан таъмин этиш ва уруғлик захирасини ташкил этиш имконияти, фермернинг навлар агротехикасини ўзлаштирганлик даражасини ҳисобга олиши зарур.

4. Навларни жойлаштириш иқтисодий самарадорлик мезонлари сифатида қуйидаги кўрсаткичлар тавсия этилади:

- фермернинг пахта экиш учун мўлжалланган ер майдонлари ҳисобидан энг кўп фойда олиш вазифаси ҳал этилиши; фермернинг мазкур ҳудуд доирасида мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиши вазифасини ҳал этилиши; фермернинг навлар агротехикасини ўзлаштириш кўникмалари ва сифатли уруғлик билан таъминотини ҳисобга олиш.

5. Тадқиқотлар кўрсатишича, пахтачиликда иқтисодий самарадорлик ўсишига тўсик бўлаётган қуйидаги омиллар мавжуд: пахта экин майдонлари мелиоратив ҳолати ёмонлашиб, тупроқ унумдорлиги пасаймоқда; режа ортидан қувиш натижасида, алмашлаб экиш издан чиқиб, ҳосилдорлик пасаймоқда; ресурслар нархи тез ўсиши натижасида хўжаликлар моддий- техник базаси ёмонлашмоқда; тармоқ молиявий аҳволи, соҳадан малакали мутахассислар кетиб қолишига олиб келмоқда. Ушбу ҳолат аграр соҳадаги кадрлар салоҳиятига салбий таъсир этмоқда; тайёрлов ва қайта ишлаш корхоналарининг монопол ҳолати пахтачиликка зарар келтирмоқда.

6. Пахтачиликда навлари жойлаштиришда маъмурий ҳудуд бўйича эмас, балки пахта тозалаш заводи ҳудуди бўйича жойлаштириш лозим. Уруғчилик хўжалиги ҳам пахта заводини бириктирилган майдонда илгир жойлашиши керак. Бунда: пахта заводи бир турдаги навни тозалайди, уруғнинг навдорлиги таъминланади ва уруғ аралашиши олди олинади; бир пахта заводи ўз ҳудуди хўжаликларга уруғ тайёрлайди. Завод, уруғчилик хўжалиги ва нав муаллифи учун кооперация асосида ишлаш имкони яратилади; нав муаллифлари нав агротехикасини назорат қилиш билан бирга, фермерлар малакасини ошириш устида ҳам ишлаши мумкин бўлади; ҳудуд шароитига мос уруғ экиш навлар биогенетик салоҳиятидан тўлиқ фойдаланиш имконини беради.

7. Навларни жойлаштиришни умумлаштирувчи кўрсаткичи сифатида, «Нав жойлаштириш коэффициенти» тавсия этилмоқда. Ушбу услуб Билан Қорақалпоғистон учун нав жойлаштириш ҳисоб-китоб қилинди. Тавсияда «С-4727» нави амалдаги 56,5% ва вазирлик прогнозидagi 51,7% ўрнига 30% ни ташкил этган. Амалда 7,6% салмоққа эга ва вазирлик прогнозида кўзда тутилмаган «Бухоро-6» нави 10% ни, амалда экилмаган, вазирлик прогнозида 20,7% ни эгаллаган «Бухоро-102» нави 30% салмоққа эга бўлган.

8. Тавсия этилган пахтачилик иқтисодиётини эркинлаштириш даражасига баҳо бериш усули асосида фермер хўжалиги фаолияти эркинлигини ошириш йўналишлари тавсия этилди, хусусан:

- хўжаликлар экин майдони маълум қисмини (15-20%), сабзавот ва дуккакли ем-хашак экинлари экиш учун рухсат бериш лозим;

- пахта етиштириш, ҳосил йиғишга маҳаллий ҳокимиятлар аралашиши, деҳқон ташаббусини чеклаб, боқимандачилик кайфиятларини шакллантиришга асос яратади;

- фермер хўжаликларини ресурслар билан таъминловчи хусусий сектор фаолиятини рағбатлантириш мақсадга мувофиқ.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Ушбу битирув малакавий ишимда Қашқадарё вилоятининг Қарши туманидаги “Аброр қизи Гулиза” фермер хўжалигининг пахтачилик соҳасида эришилган натижалар ва йўл кўйилган камчиликлари билан танишиб чиқдим.

Бизга маълумки, қишлоқ хўжалигида ҳозирги вақда барча ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ичида пахта маҳсулоти хорижий мамлакатларида экспорт қилинадиган асосий маҳсулот тури бўлиб, улардан тушаётган пул даромадларини оширишда экспорт қилиш орқали эришилмоқда. Бу борада барча тармоқларида бозор иқтисоди талабларига мос келадиган ташкилий, техникавий, технологик ҳамда иқтисодий тадбирлар тизими ҳаётга ўз вақтида, сифатли татбиқ этилишини объектив равишда тақозо этади.

Шу нуқтаи назардан хўжаликда пахтачилик тармоғининг иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари куйидаги таклиф ва тавсиялар орқали изоҳлаш мумкин:

1. Қишлоқ хўжалиги пахтачилик тармоғида ялпи ҳосилни кўпайтириш ва унинг сифатини яхшилаш тадбирлари:

- экинларнинг серҳосил навларини, чорва ҳайвонларининг эса сермаҳсул зотларини яратиш, уларни ишлаб чиқаришга жорий этишни тезлаштириш;
- ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, экинларни сув билан таъминлаш тадбирларини ривожлантириш;
- чорва ҳайвонларини сифатли озуқа билан таъминлаш ва озиклантиришни талаб даражасида амалга ошириш;
- экологияни эътиборга олган ҳолда ишлаб чиқариш жараёнларида маҳаллий, маданий ўғитлардан ҳамда кимёвий воситалардан мақсадга мувофиқ равишда фойдаланишни талаб даражасида таъминлаш;
- маҳсулотларнинг сифатини, уларни ташиш ва сақлаш жараёнларини яхшилаш тадбирларини тезкорлик билан амалга ошириш ва бошқалар.

2. Қишлоқ хўжалиги пахтачилик тармоғида модий, меҳнат ва пул харажатлари тежалишини таъминловчи тадбирлар:

- ишлаб чиқаришни самарали жойлаштириш, ихтисослаштириш ва ташкил этишни жадаллаштириш;
- янги техникаларни, илғор технологияларни жорий этиш, мавжуд ишлаб чиқариш воситаларидан самарали фойдаланиш натижасида иш жараёнларини тўлиқ механизациялаштириш, автоматлаштириш, электрлаштириш;
- ишчи-хизматчиларни рағбатлантириш тизимини ривожлантириш;
- давр ҳамда молиявий харажатларни имконият даражасида камайтириш ва бошқалар.

3. Бозор иқтисоди муносабатларини қишлоқ хўжалигида пахтачилик соҳасида жорий этишни эркинлаштириш ва жадаллаштириш тадбирлари:

- саноат ҳамда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни, сотишни эркинлаштириш, улар ўртасидаги эквивалентликни таъминловчи тадбирлар жорий этилишини жадаллаштириш;
- нодавлат мулкчилик шакллари барпо этилишига асосланган тадбиркорлик турларини ривожлантириш;
- инвестициялар жалб этилишини таъминловчи иқтисодий механизмларни жорий этиш;
- биржаларнинг турларини ривожлантириш;
- суғурта ишларини ривожлантириш ва бошқалар.

Бу тадбирлар, аввало, етиштириладиган маҳсулотлар миқдорини талаб даражасида кўпайтиришга ва уларнинг сифатини яхшилашга қаратилган бўлиши зарур. Маҳсулотлар миқдори экин майдонларини кенгайтириш ҳамда уларнинг ҳосилдорлигини ошириш

ҳисобига кўпайтирилиши мумкин. Экин майдонларини кўпайтириш учун янги ерларни ўзлаштириш талаб этилади. Лекин бу тадбир чекланган. Шунинг учун асосий эътиборни экинларнинг ҳосилдорлигини оширишга қаратиш зарур. Бунинг учун экинларнинг янги, серҳосил, тезпишар навларини яратиш, ирригация, мелиорация, агротехник, кимёвий тадбирларни ўз вақтида амалга ошириш натижасида тупроқнинг унумдорлиги ошишини таъминлаш лозим. Шу билан биргаликда экинларни алмашлаб экишни илмий асосланган ҳолда кенг жорий этиш мақсадга мувофиқ. Алоҳида эътибор ишчи-хизматчиларни моддий ва маънавий рағбатлантиришга қаратилиши зарур.

Юқоридагилар билан бирга ишлаб чиқариш, давр ҳамда молиявий харажатлар ҳажмини қисқартириш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунинг учун корхоналарнинг, меҳнатнинг оқилона шаклларини ташкил этиш талаб этилади.

Янги техника, илғор технологияларни ҳаётга жорий этиш натижасида жонли меҳнат харажатлари камайишини исботлаш лозим. Бу жараённинг ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш, агросаноат интеграциясининг ривожланиши билан бевосита боғлиқлигини исботлаш зарур. Чорва ҳайвонлари маҳсулдорлигини ҳам ошириш лозим. Бунинг учун наслчилик ишларини йўлга солиш зарур. Чорва ҳайвонларини тўйимли ем-хашак билан таъминлашга эришиш мақсадга мувофиқдир. Бу тармоқда ҳам барча харажатларни қисқартириш билан боғлиқ бўлган тадбирлар сифатли амалга оширилишини таъминлаш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар

- 1.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т., «Ўзбекистон». 2008.– Б.40.
- 1.2. Ўзбекистон Республикасининг «Ер кодекси» // Солиқ тўловчи журнали. 1998. – № 7–8. – Б.12.
- 1.3. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалигилари тўғрисида»ги Қонуни (Янги таҳрирда) // «Халқ сўзи» газетаси. 2004. – 15 октябрь.
- 1.4. Ўзбекистон Республикасининг «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги Қонуни // «Халқ сўзи» газетаси. 1998. – 6 июнь.
- 1.5. Ўзбекистон Республикасининг «Солиқ кодекси». 2007. – 25 декабрь. – Б. 263.
- 1.6. Ўзбекистон Республикасининг «Меҳнат кодекси». –Т., «Адолат», –1999.– Б.136 .
- 1.7. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. –Т., 2009.– № 52. – Б.17-54.
- 1.8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 24 мартдаги «Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида»ги Фармони //Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асослари. – Т., «Фан», 2003. – Б.7.
- 1.9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 октябрдаги «2004-2006 йилларда фермер хўжалигиларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги Фармони //Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асослари. – Т., «Фан». 2003. – Б.12.
- 1.10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 ноябрдаги «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида»ги ПФ-4053-сонли Фармони. 2008. –28 ноябр.

1.11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 21 июлдаги «Сув хўжалигини бошқаришни ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида»ги №320-сонли Қарори. 2003. – 21 июль.

1.12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «2005-2007 йилларда фермер хўжалигиларини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 607-сонли Қарори. 2004. – 24 декабрь.

1.13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 30 октябрдаги «2004-2006 йилларда фермер хўжалигиларини ривожлантириш концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 476-сонли Қарори //Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асослари. – Т., «Фан». 2003. – Б.41.

1.14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 30 октябрдаги «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида шартномавий муносабатларни такомиллаштириш ва мажбуриятлар бажарилиши учун томонларнинг жавобгарлигини ошириш чора – тадбирлари тўғрисида»ги 383-сонли Қарори //Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асослари. – Т., «Фан». 2003. – Б.16.

1.15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2007 йилда қишлоқ хўжалиги корхоналарини фермер хўжалигиларга айлантириш чора – тадбирлари тўғрисида»ги Қарори. 2006. – 11 ноябрь.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти асари ва маърузалари

2.1. Каримов И.А. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т., «Ўзбекистон», 1995. – Б.273.

2.2. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Т., «Ўзбекистон», 1998.– Б.211.

2.3. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. – Т., «Ўзбекистон», 1999. – Б. 125.

2.4. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасида 2008 йилда мамлакатимизни ижтимоий–иқтисодий ривожлантириш яқунлари ҳамда 2009 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устивор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи. – 2009. 14 февраль.

2.5. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т., Ўзбекистон, 2009. – Б.56.

2.6. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанамиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т., Ўзбекистон, 2011. – Б.47.

2.7. Каримов И.А. 2012 йил Ватанамиз тараққиётини янги босқичларга кўтарадиган йил бўлди. – Т., Халқ сўзи, 2012.

2.8. Каримов А.И. Бош мақсадимиз-кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. // Халқ сўзи. – 2013. 19 январ

3. Монографиялар, китоблар, рисоалар ва илмий мақолалар

3.1. Абдукаримов Б.А. ва бошқалар. Корхона иқтисодиёти. Дарслик-Т.: Фан, 2005-288 бет.

3.2. Абдуғаниев А. “Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти” Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти Тошкент, 2004 й, 304 бет.

3.3. Айбенов Х., Рахмонов М., “Дехқон ва фермер хўжаликларини молиялаштириш” Т.: 57 бет. Ўзбекистон Иқтисодий Ахборотномаси -2004 йил 9-10 сони.

3.4. Айбенов Х. Мамадалиев А. Айбенова А. “Қишлоқ хўжалик иқтисодий ислохотлар талаб даражасида бўлиши” – Ўзбекистон Иқтисодий Ахборотномаси -2004 йил 4-5-6 сони 18-бет.

- 3.5. Вахабов А., Иброҳимов А., Ҳакимов Б. Иқтисодий таҳлил назарияси. – Т.: ТМИ, 2003й, - 176 бет.
- 3.6. Вахабов А.В ва бошқ. Хорижий инвестициялар. – Т.: Молия, 2010 й, 328 б.
- 3.7. Волкова Н.А. и др. Экономика сельского хозяйства и перерабатывающих предприятий, М.: “Колос”, 2005 г, 240 с.
- 3.8. Жўраев Ф. “Қишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш”, “Истиклол”, Тошкент 2004 й. Дарслик, 504 б.
- 3.9. Ибрагимов Р. Худудий тадбиркорлик истикболлари. // Иқтисод ва ҳисобот, № 3, 57 бет.
- 3.10. Ишмухаммедов А., Асқарова М. “Ўзбекистон Миллий Иқтисодиёти”, Ўқув қўлланма. Тошкент-2004 й, 154 б.
- 3.11. 3.18. Кудратов Ғ.Х. “Бозор иқтисодиёти шароитида Ўзбекистон ғаллачилигидаги иқтисодий муносабатлар”, Монография, Т.: “Иқтисод-молия”, 2006, 250 бет.
- 3.12. Кудратов Ғ.Х. “Ўзбекистонда ғаллачиликни ривожлантиришнинг иқтисодий асослари”, Т.: “Иқтисодиёт ва таълим”, 2008, №3, 105-108 бет.
- 3.13. Маҳмудов О. “Аҳоли фаровонлиги йўлида”. // Иқтисод ва ҳисобот. № 9, 1996.
- 3.14. Минаков И.А. Экономика сельского хозяйства, М.: “Колос”, 2005 г. 400 с.
- 3.15. Сергеев И.В, Ветеренников И.И. Экономика организаций (предприятий), М.: “Проспект”, 2008 г, 560 с.
- 3.16. Салимов Б., Ҳамдамов Қ., Турсунхўжаев Т., “Жаҳон қишлоқ хўжалиги”, Ўқув қўлланма. Т.: -2004 й, 206 бет,.
- 3.17. Тўрахўжаев Т. “Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш технологияси”. Ўқув қўлланма. Т.: 2004 й, -153 б.
- 3.18. Умирзоқов У.П. ва бошқалар “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежменти”, Дарслик. Т.: “Иқтисод-молия”, 2008 й, -268 бет.
- 3.19. Умирзоқов У.П. ва бошқалар “Фермер хўжалиги иқтисодиёти”, Т.: “Иқтисод-молия”, 2008 й, - 276 б.
- 3.20. Ҳакимов Р., Отақулов М., Юсупов Э., Юсупов М. “АСМ иқтисодиёти” Т.:, 2004 й, 45-51 бет., ўқув қўлланма.
- 3.21. Ҳамдамов Қ. “Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини бошқариш”, Ўқув қўлланма. Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти. Т.: -2004 й, -206 бет,.
- 3.22. Эргашев Р.Х. “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти”, Дарслик. Т.: “ЕКSTREMUM PRESS”, 2011 й, -416 б.
- 3.23. Эргашев Р.Х., Ҳамраева С.Н. Қишлоқ хўжалиги инфратузилмаси иқтисодиёти. – Т., «Янги аср авлоди». 2012. – Б.331.
- 3.24. Эргашев Р.Х., Шохўжаева З.С., Ҳамраева С.Н. “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти”, 1-2 қисм, Қарши, Услубий қўлланма, 2009, 56 бет.
- 3.25. Эргашев Р.Х., Шохўжаева З.С., Ҳамроева С.Н. “Дехқон ва фермер хўжалиги иқтисодиёти”, 1-2 қисм, Қарши, Услубий қўлланма. 2009, 98 бет.
- 3.26. Московская сельскохозяйственная академия. www.ecfak.timacad.ru
- 3.27. Саратовская сельскохозяйственная академия. www.tstu.ru
- 3.28. Попов Н.А. «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М.: Тандем, 2005, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
- 3.29. Попов Н.А. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2005, <http://shopper.hl.ru/books.shtml?topicк935&pageк1>
- 3.30. Коваленко Н.Я., Экономика сельского хозяйства, М.: “ЮРКНИГА”, 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>